

Osmanlı Taşra Bürokrasisinin Kaynaklarından Eyâlet Timar Ruznamçe Defterleri

Abdulhadi Uysal*

Provincial Daybooks of Tîmâr Bestowals as Sources of Ottoman Provincial Bureaucracy

Abstract ■ In the classical age of the Ottoman Empire, there were daybooks (*rûznâmçes*) of *tîmâr* bestowals regarding the *tîmâr* bestowal proceedings prepared by the *Daftarkhâna-i Âmira* in Istanbul. Also their equivalents which were prepared by the treasuries of the *tîmârs* (*tîmâr daftardârliks*) at the centres of the provinces existed. These daybooks can be named as “provincial daybooks of *tîmâr* bestowals”. They include *tîmârs* bestowed by the beglerbegs’ own *berâts* (*tedhkiresiz tîmâr*) and also the *tedhkires*’ copies which were sent to Istanbul in order to be submitted to the Ottoman Imperial Council. Therefore, those daybooks give significant information on the bureaucratic proceedings performed between Istanbul and the provinces. There has not been any detailed study on these *daftars* so far. In this article, I matched and compared some of the *tedhkires* which were recorded in the provincial daybooks and their copies in the daybooks of Istanbul belonging to the 16th and 17th centuries with each other. Besides, in this context, I evaluated the set of *daftar* registers and the *tîmâr* bestowal proceedings in Istanbul and the provinces. In addition, I introduced some provincial *tîmâr* daybooks in the Ottoman Archives.

Keywords: Provincial Daybooks of Tîmâr Bestowals, Tîmâr Bestowal, Dîwân of Beglerbeg, Tîmâr Daftardârliks, Provincial Bureaucracy.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik döneminde taşra teşkilâtının en büyük idarî birimi olarak eyâletlerin (beylerbeyilik/vilâyet) yönetim itibariyle İstanbul’un

* İstanbul Üniversitesi.

Değerlendirmeleriyle bu çalışmaya katkıda bulunan muhterem hocalarım Prof. Dr. Feridun M. Emecen ve Doç. Dr. Özgür Kolçak ile kıymetli meslekdaşlarım Arş. Gör. İsmail E. Pamuk ve Dr. Ahmet Tekin’e müteşekkirim.

bir nevi “minyatür”ü mesabesinde olduğu, buralarda idareci olan beylerbeylerin de bir sarayı ve dîvânı bulunduğu bilinmektedir.¹ Hâliyle beylerbeyi dîvânlarının da merkezdekine benzer şekilde bir bürokratik yapılanmaya sahip olduğu ve buralarda yapılan görüşmeler neticesinde alınan kararların ve reayanın şikâyetleri ile alakalı meselelerin kayıt altına alındığı söylenebilir. Ancak beylerbeyi dîvânlarının “mutlaka bulunması gereken evrakının ne olduğu” konusunda açık bir bilgi bulunmamakta² ve bundan dolayı taşrada tanzim edilmiş olan evrak ve defter serileri hakkında pek az şey bilinmektedir.³ Hatta arşivlerde zikredilen hususlarla ilgili kayıtları ihtiva eden defterlere rastlanamaması sebebiyle bu kararların kayıt altına alınıp alınmadığına dair bir tereddüt dahi hasıl olmuş durumdadır.⁴

Dîvân evrakı ve defterleri için geçerli bu vaziyet eyâletlerin tahrir edilmesi ve timar tevcihi gibi timar sistemine müteallik işlemlere dair kayıtlar söz konusu olduğunda zâil olmakta, beylerbeyilik merkezleriyle ilişkilendirilebilecek muhtelif türde timar defterleri bugüne ulaşmış bulunmaktadır. Tahrir ameliyesi neticesinde tanzim edilen mufassal ve icmal defterlerin merkezde Defterhâne-i Âmire’de ve beylerbeyi nezdinde bulunacak şekilde suretlerinin hazırlandığı öteden beri bilinmektedir.⁵ Bu defterlerin vilâyet merkezlerinde tutulan kopyalar

- 1 Victor L. Ménage, “Beglerbegi”, *The Encyclopaedia of Islam (EI²)*, 1986, I, s. 1160.
- 2 Feridun M. Emecen, “Taşra Bürokrasisinin Kaynakları: Şehzade Dîvânı Defterleri”, *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri: Bildiriler, 6-7 Haziran 1996* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1997), s. 91.
- 3 Fatih devrine ait olan ve yeni tesbit edilen taşra bürokrasisi ile alakalı bir defter için bkz. Fatma Erdim, “The Practice of Kazâyâ in the Ottoman Provincial Bureaucracy: A Kazıyye Register from the Reign of Mehmed II”, *Archivum Ottomanicum*, 39 (2022), s. 259-281. Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı serhaddindeki sancaklarda tanzim edilen resmî evraktan bazı parçaların ise Macaristan, Avusturya ve Almanya gibi ülkelerdeki kütüphane ve arşivlere dağıldığı bilinmekte olup bunlar hakkında muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında, Habsburg kâtiplerinin daha XVI. yüzyılda Osmanlı paşalarının ele geçirilen bazı yazışmaları için muhtemelen istihbarî kaygılarla özetler hazırlayıp arşivlediklerine dair bilgiler dikkat çekmektedir. Bkz. Pál Fodor, “Pankota Kalesi Kimin Olmalı (1565)? – 16. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Düzeninde Menfaat Birliği ve Hodbinlik”, *Kızıl Elma*, trc. Özgür Kolçak (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020), s. 348, 667. dipnot.
- 4 İlhan Şahin, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, ed. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1999), s. 128, 37. dipnot.
- 5 Halil İnalıcık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954), s. XX-XXI. İnalıcık tarafından neşredilen ve bugüne ulaşan en eski tahrir defterlerinden birisi olan bu defter de esasen Rumeli beylerbeyinin yanında bulunan bir defter suretidir.

olduğu umumiyetle derkenarlarındaki muamele kayıtlarının incelenmesi ile ortaya çıkmaktadır. Defterlerin cilt kapaklarına etiketler yapıştırılıp üzerlerine defterin muhteviyatını bildiren tanıtıcı yazılar yazılması genellikle geç dönemlerde karşımıza çıkmakla birlikte XVI. yüzyılda da bu tip uygulamalara rastlanmakta, mesela bu yazılarda defterlerin beylerbeyilik merkezinde mahfuz bulunan kopya olduğunu belirtmek üzere "...be-mîr-i mîrân" ibaresinin, İstanbul'da bulunan suret olduğunu belirtmek için ise "...be-Dergâh-ı Âlî" ibaresinin kullanılmış olduğu görülmektedir.⁶

Bunların dışında beylerbeyilik merkezlerindeki timar defterdarlıkları⁷ tarafından timar muamelâtıyla alakalı olarak tutulan ve bugüne kadar pek dikkat çekmemiş olan bir seriyi de günlük timar tevcihatının ve timar taliplerine verilen tezkirelerin suretlerinin kronolojik olarak kaydedildiği defterler oluşturmaktadır. Özel bir başlıkla anılmayan bu defter serisini "eyâlet timar ruzmançe defterleri" olarak tesmiye etmek mümkündür.⁸ Görülebildiği kadarıyla söz konusu defterler üzerinde şimdiye kadar yalnızca Lajos Fekete durmuş ve Osmanlı mâlî kayıtlarında siyakat yazısı üzerine kaleme aldığı muhalled eserinde Avrupa kütüphanelerinde ve arşivlerinde tesbit ettiği bazı numunelerden hareketle defterleri kısaca

6 Mesela bkz. *Defter-i İcmâl-i Livâ-yı Sekçuy be-Mîr-i Mirân* (Sächsische Landesbibliothek -Staats- und Universitätsbibliothek Dresden, Mscr. Dresd. Eb. nr. 353. Bu defter III. Murad devrinde tanzim edilmiştir.) ve *Defter-i Mufasssal-ı Livâ-yı Sigetvar be-Dergâh-ı Âlî* (Baye-rische Staatsbibliothek München, Cod.turc., nr. 138). Bu ikinci defterin baş tarafında ise 1 Şaban 987 (23 Eylül 1579) tarihi bulunmaktadır. Defterlerin kapaklarındaki bu tanıtıcı yazı-ların XIX. yüzyılda arşivin tasnif işlemleri sırasında yazılan ve emsallerine çokça rastlanan muahhar tarihli yazılardan olmayıp XVI. yüzyıl sonlarına – yahut defterlerin tanziminden kısa bir süre sonrasına – ait otantik yazılar olduğu söylenebilir. Defterler bugün Almanya'da bulunmakta olup muhtemelen Osmanlı-Habsburg savaşlarından birinde ele geçirilmiş ol-malıdır, dolayısıyla bu yazıların ele geçirildikleri sırada defterlerin üzerinde zaten mevcut olduğu düşünülebilir.

7 Timar defterdarlıkları ve genel olarak eyâlet teşkilâtı hakkında bkz. Bilgin Aydın – Rıfat Günelan, "Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (2011), s. 27-160. Ayrıca bkz. Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli – Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, trc. Ayla Ortaç (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s. 84, 323-324.

8 Esasen beylerbeyilikler için XVI. yüzyılın sonlarına kadar "vilâyet" tabirinin kullanıldığı, "eyâlet" kelimesinin ise muhtemelen 1591 yılından sonra kullanılmaya başlandığı bilinmek-tedir. Bkz. Halil İnalçık, "Eyalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1995, XI, s. 548. Bununla beraber, bu çalışmada incelediğimiz defterlerin XVII. yüzyılda da görülmesi ve bu ikinci kullanımın daha yaygın olması dolayısıyla genel bir isimlendirme olarak eyâlet lafzının tercih edilmesinde bir beis görülmemiştir.

tanıtmıştır.⁹ Bununla beraber, Fekete'nin Avrupa'da bulunan timar ruznamçeleri üzerinde çalışmış olması sebebiyle İstanbul'da Defterhâne-i Âmire tarafından tutulmuş olan timar-zeamet ruznamçe defterlerine eserinde yer vermediği, hâliyle taşra ve merkez ruznamçeleri arasındaki münasebetten ve birine kaydedilen kaydın diğerinde de suretinin bulunması keyfiyetinden söz etmediği görülmektedir. Ayrıca, erken dönem Osmanlı timar bürokrasisi üzerine tarafımdan hazırlanan bir tez çalışmasında da bu defterler hakkında genel bilgiler verilmiş fakat bunların mevcut numunelerinin büyük ölçüde geç tarihli olması sebebiyle ayrıntıya girilmeyerek ayrı bir çalışmaya konu edilmesi düşünülmüştür.¹⁰

Esasen muasır Osmanlı kaynaklarında, hususiyle mühimme kayıtlarında bürokratik meselelerle ilgili İstanbul'dan çıkarılan muhtelif emirlerde bu defterlerden bahsedilmesi dolayısıyla Fekete'nin eseri dışında da literatürde eyâlet ruznamçe defterlerine belli belirsiz atıflar yapıldığı anlaşılr. Bazı çalışmalarda bu defterlerin mahiyeti tam olarak kavranmadığı için yukarıda belirtilen atıflar meskût geçilmiş,¹¹ bazı araştırmalarda ise kayıtlarda bahsedilen defterlerin beylerbeyi nezdinde tutulan defterler olduğu fark edilerek bunları tutan kâtiplerin “rûznâmedci” olarak anıldığı belirtilmiş fakat bunların aynı adla anılan hazine ruznamçe defterlerinden farkı ve timar tevcihiyle olan ilgisi tebarüz ettirilmeyerek – muhtemelen bir numunesine de rastlanmadığı için – hususiyetleri üzerinde durulmamıştır.¹²

9 Lajos Fekete, *Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung – Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln*, c. I (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), s. 105-107. K. Röhrborn eyâletlerdeki ruznamçelerle ilgili tesadüf ettiği bir kayıt üzerinden bu defterleri “Provinz-Pfründen-Register” (eyâlet timar defterleri) ve “ruzname” olarak zikretmiş, Fekete'ye atıf yapmış ve konuyla ilgili detaya girmemiştir. Bkz. Klaus Röhrborn, *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte* (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1973), s. 35, 36. dipnot. D. Howard da timar ruznamçeleriyle ilgili bir çalışmasında Fekete'ye atıfla bu defterler için “provincial ruznamçe” (eyâlet ruznamçesi) tabirini kullanarak onun kitabına işaret etmekle iktifa etmiştir. Bkz. Douglas Howard, “The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1 (1986), s. 15, 3. dipnot.

10 Abdülhadi Uysal, “Erken Dönem Osmanlı Timar Bürokrasisi ve Ruznamçe Defterleri (1481-1531)” (yüksek lisans tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2024.

11 Mesela bir mühimme kaydının dönemin kaynaklarıyla mukayese edilerek satır satır tahlil edildiği ve kayıta geçen istilahların açıklandığı şu çalışmada Rum eyâletindeki usulsüz timar tevcihleriyle ilgili Tokat kadısına ruznamçe defterlerini tetkik etmesi için verilen emre belki de konu gereği değinilmemiştir: Aydoğan Demir, “Bir Mühimme Kaydına Göre Rum Çavuşları Kethüdası Hacı Ali'nin Yolsuzlukları”, *Tarih ve Toplum*, 72 (1989), s. 49.

12 Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, *DİA*, 1992, VI, s. 72-73 (Ancak İpşirli'nin s. 73'te atıf yaptığı kaynakta bu hususla ilgili bir bilgi yer almamaktadır.); Christine Woodhead, “Rûznâmedji”,

Ayrıca Fekete'nin eserinde bahsettiği eyâlet timar ruznamçe defterlerinin ayrı bir defter türü olduğunu fark etmeyip bunları İstanbul'da tutulan timar ruznamçeleri ile karıştıranlar da olmuş gözükmektedir.¹³

Eyâlet ruznamçelerinin daha tutuldukları dönemlerde çeşitli ihmaller neticesinde kaybolduğuna, üzerlerinde tahrifat yapıldığına,¹⁴ uygun yerlerde muhafaza edilmediğine ve timar tezkirecilerinin defterleri yanlarına alıp evlerine götürdüklerine¹⁵ dair bilgiler bulunmaktadır. Bunda, eyâletlerde İstanbul'daki kadar sıkı kayıt tutma ve muhafaza etme usullerinin bulunmamasının ve bununla ilgili meydana gelen usulsüzlüklerin takibini yapacak mekanizmaların daha gevşek bir yapıda olmasının tesirinin olduğu ileri sürülebilir. Mesela yukarıda verilen örnekte tezkirecinin kanuna aykırı olarak ruznamçeyi evine götürmesine mani olamayan ve aslında onun âmiri mesabesinde bulunan timar defterdarının durumu bir arzla merkeze bildirmek durumunda kaldığı dikkat çekmektedir.

Bugüne ulaşan eyâlet timar ruznamçelerine gelince, bunlardan bazılarının merkezin emri doğrultusunda “Nevrûz'dan Nevruz'a” bir yılda yapılan timar tevcihatını gösteren ve suret olarak hazırlanıp İstanbul'a gönderilen defterlerden olduğu söylenebilir.¹⁶ Bazılarının ise şeriiye sicilleri arasından çıkmasına bakılırsa

EP, 1995, VIII, s. 652; Zekai Mete, “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 19 (1999), s. 182, 4. dipnot. Ruznamçeler üzerine yapılmış şu çalışmada birçok Osmanlı kurumunda bu isimle anılan defterlerin tutulduğu belirtilmiş ve daha ziyade İstanbul'daki defterler üzerinde durulmuştur: Erhan Afyoncu, “Rûznâmçe”, *DİA*, 2008, XXXV, s. 276-278.

13 Mesela bkz. Nejat Göyünç, “Timar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Belleten*, 227 (1996), s. 127.

14 Mesela 1584 tarihli Mühimme Defteri, nr. 55, hk. 168'den nkl. Recep Dünder, “Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)” (doktora tezi), İnönü Üniversitesi, 1998, s. 125. Burada hazine ruznamçelerine mi timar ruznamçelerine mi işaret edildiği açık değildir. Her iki defter grubunun kastedilmiş olması da mümkün görünmektedir.

15 48 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 990-991 / M. 1582-1583) *Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (s. 254-380) (yüksek lisans tezi), haz. Sümeyra Tatar, Erciyes Üniversitesi, 2019, hk. 1005, s. 159; 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056 / M. 1646-47) *Özet – Çeviriyazı – Tıpkıbasım* (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2015), hk. 213, s. 141.

16 Mesela 1546'da Dulkadir beylerbeyi Mustafa Paşa'ya bu minvalde yazılan bir ferman için bkz. “...nevrûzdan nevrûza birer yıllık defterin irsâl eylesin (...) ne sebeb ile timâr virilmiş ve sebeb-i azilleri nedür ve ne târihde virilmişdür târihleri ile bir varakını ve bir harfini ketm itmeyüp rûznâmenün sûretlerin sıhhati üzere mufassal ve meşrûh yazup defter idüp ve cildledüp ve mühürleyüp asla eğlendirmeyüp mu'accel-i ale't-ta'cil Dergâh-ı Mu'allâma irsâl eylesin ve ibtidâdan timâr virilen sipâhîzâdelerün ve emr ile ibtidâdan timâr virilenlerün ve vârid

vaktiyle eyâletlerde bulunan orijinal nüshalardan olup belki de günümüze yakın bir tarihte Anadolu'dan İstanbul ve Ankara'daki arşiv ve kütüphanelere intikal ettiği düşünülebilir. İmparatorluğun Batı serhaddindeki eyâletlerde tutulan bazı ruznamçelerin ise Osmanlı-Habsburg savaşlarında yahut serhaddeki Osmanlı sancaklarının işgale uğraması sırasında ele geçirildiği ve şimdi Almanya ve Avusturya'da bulundukları kütüphane ve arşivlere dağıldığı görülmektedir.

Fekete'nin Avrupa kütüphanelerinde tesbit ettiği eyâlet ruznamçeleri dışında, daha önce Türkiye'deki arşivlerde bir örneği bulunamadığı için Türkçe literatürde üzerinde bir inceleme yapılamamış olan eyâlet timar ruznamçe defterlerinden bazılarını yukarıda da belirtildiği üzere tesbit etmiş bulunmaktayız. Bunlar merkezde tutulan timar ruznamçeleriyle şeklî olarak hemen hemen aynı özelliklere sahip olduklarından ve muhtevaları detaylıca incelendiğinde hüviyetleri ancak fark edilebilecek durumda bulunduklarından dolayı dikkatlerden kaçmış olmalıdır. Ayrıca bu tür defterler muhtelif arşiv ve kütüphanelere dağılmış vaziyettedir. Bunlara yurtiçinde Osmanlı Arşivi'ndeki tasniflerde, şeriye sicilleri arasında, İstanbul Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı) koleksiyonunda; yurtdışında ise 1931'de Bulgaristan'a satılan arşiv malzemesi içinde, Almanya'da ve Avusturya'da rastlanabilmektedir. Şüphesiz başka örneklerinin ortaya çıkması da ihtimal dahilindedir. Bu sebeple, bu yazıda bugüne ulaşan bütün eyâlet timar ruznamçelerinin listesinin verilmesi yerine tesbit edilen bazı defterler¹⁷ üzerinden taşra bürokrasisi tarafından tanzim edilen ve literatürde daha önce pek fark edilmemiş gibi görünen bu defterlere dikkat çekilip bunların özellikleri tanıtılacak, bu bağlamda eyâletlerde timar tevcih muamelelerinin ne şekilde yürütüldüğü üzerinde durulacak ve merkez-taşra arasındaki bürokratik işlemler ana hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Eyâlet Timar Ruznamçe Defterleri

Bu yazıda incelenen defterler, Defterhâne-i Âmire tarafından tanzim edilip İstanbul'da muhafaza edilen ve bu sebeple "*kapu rûznâm(ç)eleri*"¹⁸ olarak da

olan ahkâm-ı şerîfenün dahi sûretlerin târihleri ile bile yazup gönderesin..." (Alaaddin Aköz – İbrahim Solak, "Dulkadirli Eyâletine Ait Bir Kânûnnâme (1533-1546)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (2004), s. 23). Ferman sureti iktibas edilirken imlâda düzeltmeler yapılmıştır. Bu çalışmada incelediğimiz Şam eyâleti timar ruznamçe defteri bu kabil bir defter suretini andırmaktadır.

17 Bunlardan Türkiye'deki arşiv ve kütüphanelerde bulunanlardan bazıları için bkz. **Ek I**.

18 MAD, nr. 7, vr. 84^b/1.

anılan, günlük timar tevcih kayıtlarını ve timar tezkiresi suretlerini hâvî timar-zeamet ruznamçe defterlerinin taşrada, beylerbeyilik merkezlerindeki timar defterdarlıklarında tutulan muadilleridir. Bir kayıta bu defterlerin mahiyeti “[beylerbeyi] tarafından virilmesi kânûn olan tezkirelû ve tezkiresüz tîmârların tevcih olunup tezkire virildükde kayd olunan [defterler]” şeklinde açıklanmıştır.¹⁹ Bunların da Osmanlı bürokrasisince tıpkı merkezdekiler gibi “rûznâme” ve “rûznâmçe” şekillerinde adlandırıldığı anlaşılmaktadır.²⁰ Mesela bu tür defterlerin Karaman eyâletinde tutulan 939 (1533) tarihli bir numunesinin ilk varağında yer alan, döneminde yazılmış olan ve defterin muhteviyatını bildiren serlevhada defterin mahiyeti şu şekilde belirtilmiş olup bu tanıtıcı yazı defterin Karaman beylerbeyinin huzurunda tevcih edilen timarların kayıtlarını ihtiva ettiğini ve eyâletin timar defterdarlığı tarafından tanzim edildiğini ortaya koymaktadır: “Defter-i rûznâmçe-i tîmârhâ-yı vilâyet ve sipâhîzâdegân-ı vilâyet-i Karaman ve tîmârhâ-yı merdân-ı kılâ’-ı vilâyet-i mezbûre be-huzûr-ı mîr-i mîrân-ı vilâyet-i Karaman Hazret-i İsa Paşa ve be-kalem-i Ramazan Beğ Defterdâr...” (Bkz. **Ek III**).²¹ Kayıtlarda İstanbul’daki ruznamçeler padişahın ağzından “Dergâh-ı Mu’âllâm’da olan rûznâme” ve “Defterhâne-i Hâkânî’de olan rûznâmçe”, eyâletlerdekilere ise beylerbeylerine hitaben “yanunda olan rûznâme” şeklindeki ifadelerle zikredilerek birbirlerinden tefrik edilmişlerdir.²² Bundan başka, yine İstanbul’da bulunan ve gün başlıklı gelir-gider kayıtlarını ihtiva eden mâlî ruznamçeler gibi eyâlet

19 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056 / M. 1646-47), 213, s. 141. M. Sertoğlu da bir kanun metnini izahlı olarak neşrederken tezkiresiz timarların “resmi kadroda” yer almadığını, bunların “kendilerine mahsus ayrı defterlerde” bulunduğunu ifade ederek aslında isim vermeden eyâlet ruznamçelerine işaret etmiştir. Bkz. *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi – Osmanlı İmparatorluğu’nda Toprak Tasarruf Sistemi’nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri*, haz. Midhat Sertoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992), s. 86.

20 Bir mühimme kaydında bir timar tevcihiyle ilgili kontrollerin yapılması için “icmâl rûznâme defterlerine mürâca’at” edilmesine dair bir ifade geçmekte olup nâşirler bu kaydın özetinde ilgili defterleri “icmal ruzname defterleri” adıyla zikretmişlerdir. Bkz. 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) *Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, c. II (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995), hk. 1243, s. 237. Ancak timar ruznamçelerinin icmallarının olması makul görünmediğinden aslında burada kastedilenin “icmal ve rûznâme” defterleri olduğu ve ilgili kayıta aradaki bağlacın unutulduğu söylenebilir.

21 İstanbul Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), MC.EVR., nr. 40/7, vr. 1^b.

22 Krş. *Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998 / Milâdî 1589-1590)*, haz. Seyit Ali Kahraman (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2009), s. 120; 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565), c. I, hk. 81, s. 47; 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) *Özet-Transkripsiyon-İndeks*, c. I (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1999), hk. 1112, s. 529.

merkezlerindeki bu kabil hazine defterlerinin de ruzmançe şeklinde isimlendirildiği belirtilmelidir.²³

İstanbul'da, Defterhâne-i Âmire tarafından tanzim edilen timar-zeamet ruzmançe defterleri XV. asrın sonlarında ortaya çıkmış²⁴ olup aynı sıralarda yahut biraz sonrasında eyâletlerde de timar ruzmançelerinin tutulmaya başlandığı tahmin edilebilir. Nitekim 1505-1511 yılları arasında Anadolu beylerbeyi olan Karağöz Paşa zamanında timar ruzmançesi tutulduğuna dair açık kayıtlar bu tarihlerde beylerbeyilik merkezlerinde zikredilen defterlerin tutulduğunu kesin şekilde göstermektedir.²⁵ Yine Anadolu beylerbeyiliği tarafından 1520 Temmuz'unda yani Yavuz Sultan Selim'in saltanatının son zamanlarında hazırlanan bir timar tezkiresinde İstanbul'dan gönderilen bir kaydın beylerbeyilik merkezindeki ruzmançe ile karşılaştırıldığının belirtilmesi bu dönemde de bu defterlerin kullanımda olduğunu göstermektedir.²⁶ Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bugüne ulaşabilen en erken tarihli eyâlet timar ruzmançesi ise Karaman eyâletine ait olup bu defterde yer alan kayıtlar 1524 yılına kadar geriye gitmektedir.²⁷ XVII. yüzyıla ait mühimme kayıtlarında da eyâlet timar ruzmançelerine atıf yapılmış olup bu defterlerin ne zaman kullanımdan kalktığı açık değildir. Eldeki örneklerden ve kaynaklarda bu defterlere yapılan atıflardan anlaşıldığı kadarıyla Şam'dan Tımışvar'a ve Erzurum'dan Budin'e kadar timar sisteminin tatbik edildiği muhtemelen her eyâlette bu defterler tutulmuştur.²⁸

Beylerbeyilik merkezlerinde, timar defterdarına tâbi olarak çalışan ve timar beratlarına esas teşkil eden tezkireleri hazırladıkları için muhtelif dönemlerde "vilâyet kâtibi", "tezkire kâtibi" ve "tûmâr tezkirecisi" gibi adlarla anılan kâtipler bazı kayıtlara göre aynı zamanda hazırladıkları tezkirelerin suretlerini eyâlet ruzmançelerine

23 Eyâlet hazine ruzmançeleri hakkında bkz. Nejat Göyünç, "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 10 (1990), s. 1-37; Bilgin Aydın – Rifat Günelan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008), s. 190-196.

24 Bilinen en eski timar-zeamet ruzmançe defteri 1487-1489 yılları arasına ait timar tevcih kayıtlarını ve tezkire suretlerini ihtiva etmektedir. Bkz. MAD, nr. 17893.

25 "Karağöz Paşa zamânından berü beğlerbeğiler mâ-beyni vâki' oldukça rûznâmeden tîmârlar çıkarup..." (TSMA.E., nr. 699/3). Bu arza şu çalışmada da yer verilmiştir: Yasemin Ayhan, "Yavuz Sultan Selim'e Sunulan Arz ve Arzuhaller" (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, 2023, s. 75-76.

26 "...Dergâh-ı Mu'allâ'dan getürdüğü sûret-i defterde olan kayd bunda olan rûznâmçede mestûr olup..." 14 Şaban 926 / 30 Temmuz 1520 (DFE.RZ.d., nr. 1, s. 516/2).

27 TT, nr. 1270, s. 1, 3.

28 Bkz. bu çalışmada atıf yapılan muhtelif mühimme hükümleri.

geçirmek ve bu defterleri tanzim etmekle de vazifelilerdi.²⁹ Ayrıca bazı kayıtlara göre bu defterlerden sorumlu bulunanlar doğrudan “rûznâmecî” olarak da isimlendirilmekteydi.³⁰ Tayin kayıtlarında timar tezkirecilerinde aranan vasıflar sıralanırken “...yarar, müstakim ve ehl-i kalem ve ahvâl-i defâtire vukûfî ve mahâreti olup...” şeklinde klişe ifadelerle yer verildiği görülmektedir.³¹ Tezkire kâtiplerinin tek görevlerinin yalnızca tezkire hazırlamak olmadığı, hem tezkire yazıp hem de bunları ruznamçelere geçirdikleri ve bu iki görev isminin (tezkirecilik-ruznamecilik) birbiri yerine kullanıldığı da düşünülebilir. 1646 yılına ait bir hükümde eyâlet timar ruznamçelerinin timar defterdarlarında durmasının ve tezkirecilerin ancak kayıt düşecekleri vakit defterleri almalarının “kânûn-ı kadîm” olduğu ifade edilmiştir.³² Bazı hükümlerde de ruznamçelerin tezkirecilerde bırakılmayıp sair defterlerle birlikte sandıklarda³³ yahut kalede³⁴ muhafaza edilmesi istenmiştir.

Beylerbeyi Divânlarındaki Timar Tevcih Muameleleri

1568 yılı sonlarında Şam beylerbeyine gönderilen bir hüküm beylerbeyi divânlarında timar tevcih muamelelerinin ne şekilde yürütüldüğüne dair “içeriden” bir bilgi vermese bile İstanbul’un bu husustaki emirlerini ve “ideal” uygulamanın nasıl olması gerektiğini açıklayıcı bir şekilde bildirmektedir. Buna göre, eyâlette timar muamelâtından sorumlu vazifelilerden olan timar defterdarı, defter kethüdası, tezkire emini, tezkireci ve diğer kâtipler divânda beylerbeyinin riyasetinde toplanacaklardır. Mufassal/icmal defterden tevcih edilecek olan timar ile alakalı bilgilerin bulunduğu ilgili sahife açılacak, beylerbeyi ve timar defterdarının tasvibiyle tezkireci defterdeki kayıttan hareketle bir tezkire metni formüle ederek bunu ruznamçeye yazacak ve bunun bir suretini çıkarıp timar talibine verecektir. Hükümde ayrıca beylerbeyi divânının zikredilen üyeleri bulunmaksızın defter açılmaması ve kimseye gizlice timar verilmemesi gerektiği, zikredilen vazifelilerin her birinin bir görevi olup kanun ve teamüllere uygun olarak divân tertip edip timarları o şekilde tevcih etmelerinin icap ettiği de vurgulanmıştır:

29 “Vilâyet kâtibi” ve “tezkire kâtibi” kullanımları için bkz. DFE.RZ., nr. 1, s. 42/1, 506/1. “Tîmâr tezkirecisi” tabiri ve bu kişilerin eyâlet ruznamçelerini tutmakla vazifeli olduklarına dair bkz. 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056 / M. 1646-47), hk. 213, s. 141.

30 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), c. III, hk. 2172, s. 99.

31 1575 tarihli bir ruus kaydından nkl. Bilgin Aydın, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 24 (2004), s. 32.

32 91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056 / M. 1646-47), hk. 213, s. 141.

33 48 Numaralı Mühimme Defteri (H. 990-991 / M. 1582-1583), hk. 1005, s. 159.

34 9 Numaralı Mühimme Defteri (977-78 / 1569-1570) *Özet ve Transkripsiyon* (yüksek lisans tezi), haz. Orhan Paşazade, Marmara Üniversitesi, 2006, hk. 118 (s. 51-52), hk. 126 (s. 54-55).

“(...) bir tîmâr mahlûl oldukda dîvân olup defterdâr ve defter kethudâsı ve tezkire emîni ve tezkireci ve kâtibler cümlesi hâzır olup sen dahî âdet ü kânûn üzre çıkup defter açılıp mahlûl olan tîmârın mahallî görölüp virilmek lâzım oldukda senün ma‘rifetünle defterdâr deftere işâret idüp tezkireci sûretin alup rûz-nâmeğe kayd idüp tezkiresin viresin. Defterdâr ve kethudâ ve sâyirleri dahî olmadın defter açıl-mayup kimesneye hufyeten tîmâr virilmek câyiz değüldür. Erbâb-ı tîmâr husûsına defterdâr ve defter kethudâsı ve emîn ve tezkireci ve kâtibler nasb olunmakdan murâd olgelen âdet ü kânûn üzre dîvân olup cümlesi hâzır olup defter açılıp virilen tîmârları defterdâr kayd idüp ba‘dehû tezkiresi virilmekdür, yohsa anlar mücerred “Âhar mansıba müteheyî olsunlar.” diyü ta‘yîn olunmamışdur, her bi-rine bir hıdmet emr olunmuşdur...”³⁵

Eyâletlerde timar tevcih edilirken yukarıda bahsedilen dîvân toplanması, ic-mal defterinin açılması ve defterdeki kayda göre ruznamçeye kayıt düşülmesi usu-lüne riayet edilmeyerek “icmâl açılmayup” doğrudan ruznamçeden timar verildi-ğine dair şikâyetler üzerine İstanbul’dan gönderilen fermanlarda timarların icmal defterlerdeki kayıtlara göre tevcih edilip sonra ruznamçelere kaydedilmesinin em-redildiği görülmektedir.³⁶

Yukarıda özetlenen muameleler beylerbeyinin doğrudan kendisinin berat ve-rebildiği tezkiresiz timarların tevcihi ile alakalı olup beylerbeyilik merkezlerinde tezkireli timarların tevcih edilmesinde ise şu merhaleler bulunmaktadır: Timar talibinin tâbi olduğu beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi vb. bir idareci tarafından daha önce kendisi için yazılmış olan bir timar arzının Dîvân-ı Hümayûn’da kabul edilmesinin ardından ilgili eyâletin beylerbeyine kararlaştırılan miktarda bir timar tevcih etmesi için merkezden hüküm gönderilir. Bu hüküm beylerbeyi dîvânında ibraz edildikten sonra yukarıda açıklandığı şekilde bir tezkire hazırlanıp eyâlet ru-znamçe defterine kaydedilir. Timar taliplerine verilen tezkireler için “resm-i tezkire” adıyla bir ücret alınmakta olup eyâletlerde bu resmin tahsili ile ilgili bilgilerin “Muhâsebe-i Müfredât-ı Tezkirehâ-yı Tîmârî-yı Vilâyet-i...” gibi başlıklar taşıyan hususi muhasebe defterlerine kaydedildiği anlaşılmaktadır³⁷ (Bundan başka alınan

35 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569), c. III, hk. 2589, s. 306.

36 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) Özet-Transkripsiyon ve İndek, c. II (An-kara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996), hk. 1175, s. 248. Bu minvalde başka hükümler için bkz. 9 Numaralı Mühimme Defteri (977-78 / 1569-1570), hk. 118 (s. 51-52), hk. 126 (s. 54-55).

37 Mesela bu tip defterlerin Budin eyâletine ait 1573 tarihli bir numunesi için bkz. Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen*

harç ve resmler de bulunmaktadır). Bundan sonraki işlem ise tezkirenin İstanbul'a gönderilmesidir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda eyâletlerde hazırlanıp belli bir zaman zarfında biriken tezkireleri topluca İstanbul'a götürmekle vazifeli kimselerden bahsedildiği görülmektedir.³⁸ Tezkirelerin bu şekilde vazifeliler eliyle yahut – ilk defa timar alması gibi bir durum söz konusu ise – timar sahibinin doğrudan kendisi tarafından payitahta götürüldüğü düşünülebilir. Tezkire İstanbul'da kabul edilmesi hâlinde Defterhâne-i Âmire'deki timar-zeamet ruznamçe defterlerine kaydedilmekte ve Dîvân'dan timar talibine berat verilerek timar sahibi olduğu tescillenmektedir.³⁹

Eyâlet ruznamçelerindeki tezkirelerin Defterhâne-i Âmire ruznamçelerindeki suretlerini tesbit ederek bunların bir mukayesesini ve "sağlama"sını yapmak timar bürokrasisinin işleyiş tarzı hakkında dikkate değer bilgiler verebilir. Eldeki eyâlet ve merkez defterlerinin tarih itibarıyla büyük ölçüde birbirleri ile uyuşmaması sebebiyle bu şekilde "eşleştirilebilen" kayıtların sayısı sınırlıdır. Mesela Karaman eyâleti timar ruznamçesinde babası vefat eden Şeyhî adlı bir sipahizadeye 30 Rebi-ülevvel 943 (16 Eylül 1536) tarihinde Niğde sancağında bir timar için verilen tezkirenin sureti bulunmaktadır.⁴⁰ İstanbul'da bulunan ve o yıllara ait tezkire suretlerini ihtiva eden bir timar-zeamet ruznamçe defterinin Karaman'daki sancaklara ayrılmış bir cüzünde bu kaydın suretini tesbit etmiş bulunuyoruz.⁴¹ Merkez ruznamçesinde tarih başlığı bulunmadığı için bu tezkirenin Karaman'dan İstanbul'a kaç günde ulaştığı anlaşılamamaktadır. Tezkire metni eyâlet ruznamçesindeki ile hemen hemen aynı olup yalnızca birkaç küçük ilâveyi ve manaya tesir etmeyen bazı ifade farklılıklarını muhtevidir (Tezkirenin eyâlet ve merkez ruznamçelerindeki suretlerinin mukayesesini için bkz. **Tablo I** ve **Ek VII**).

Bir başka defterden örnek getirilecek olursa, Şam eyâleti timar ruznamçesinde İvaz adlı bir kimseye 12 Cemâziyelâhir 946'da (25 Ekim 1539) Hama sancağında ki 3000 akçelik bir timar için verilen tezkirenin⁴² de İstanbul'daki timar-zeamet

Hofbibliothek zu Wien, c. II (Wien: Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1865), s. 467.

38 Mesela bkz. "...vilâyet-i Anadolu tezkireleri sevkine emin olan Mahmûd..." (AE.SSÜL.I., nr. 5/310/1).

39 Erken dönem Osmanlı timar bürokrasisi ve tevcih muameleleri hakkında şimdilik bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât", *Osmanlı Araştırmaları*, 1 (1980), s. 1-14; Aydın, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi", s. 29-35.

40 TT.d., nr. 1273, s. 25/2.

41 DFE.RZ.d., nr. 2, s. 237/2.

42 YB.04.d., nr. 252, vr. 11^b/2.

ruznamçe defterindeki suretini tesbit edebildik.⁴³ İstanbul'daki ruznamçede tarih başlığı bulunmadığı için bu tezkirenin de Şam'dan payitahta kaç günde ulaştığı bilinmemektedir. Tezkire metni eyâlet ruznamçasindeki ile hemen hemen aynı olup yalnızca manayı değiştirmeyen bazı ifade farklılıklarını muhtevidir. Şam eyâletine ait bu ruznamçe defterinde timar gelirine esas teşkil eden karye ve mezraaların hepsinin yazılmayıp yalnızca ilkinin adının yazıldığı ve “ma‘a-gayrihi” (diğeriyle birlikte) ibaresi ile diğerlerine işaret edildiği görülmektedir. İncelediğimiz kayıтта da timar geliri iki mezraadan tahsil edilmekte olup eyâlet ruznamçesinde bunlardan yalnızca birisi yazılıp “ma‘a-gayrihi” ibaresi ile diğer mezraaya işaret edilmiştir, İstanbul'daki ruznamçede ise bütün karye ve mezraaların adı ve onlardan hasıl olan gelirin belirtildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca merkez ruznamçesinde timar talibinin daha evvelden tasarruf ettiği timarla ilgili ilâve bilgiler eyâlet ruznamçesinde yer almamaktadır. Bu gibi bilgilerin muhtemelen gerek görülmediği için eyâlet ruznamçesine kaydedilmediği, bunların müteferrik bir kâğıt hâlinde İstanbul'a giden tezkirede yazılı olduğu ve Defterhâne kâtiplerinin buradan bakarak merkez ruznamçesine suretini geçirdiği düşünülebilir (Tezkirenin eyâlet ve merkez ruznamçelerindeki suretlerinin mukayesesi için bkz. **Tablo II** ve **Ek VIII**).

XVII. yüzyılın başına ait bir örnek de Budin eyâletine tâbi Kopan sancağında tevcih edilen bir timar ile ilgili tutulan kayıtlar üzerinden verilebilir. Keyvan adlı bir kimsenin 4 Zilhicce 1012 (4 Mayıs 1604) tarihinde Budin beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa'dan 12.000 akçelik bir timar için aldığı tezkirenin sureti Budin eyâlet defterine kaydedilmiştir.⁴⁴ Bu tezkirenin İstanbul'da kabul edilmesinin ardından merkezdeki timar ruznamçesine de suretinin geçirildiği görülmektedir.⁴⁵ Merkezdeki defterde tarih başlıkları bulunmakta olup Keyvan'ın tezkiresinin 25 Rebiülevvel 1013 (21 Ağustos 1604) günü İstanbul'daki deftere kaydedildiği dikkat çekmektedir. Tezkirenin Budin'de tanzim edildiği tarih ile İstanbul'daki ruznamçeye kaydedilme tarihi arasında 109 gün (yaklaşık 3,5 ay) bulunmaktadır. Bu tevcih işlemi için konuşulacak olursa, zikredilen sürenin uzunluğu sebebiyle tezkirenin hazırlanır hazırlanmaz İstanbul'a gönderilmediği yahut İstanbul'daki muamelelerin hemen yapılmadığı düşünülebilir (Tezkirenin eyâlet ve merkez ruznamçelerindeki suretlerinin mukayesesi için bkz. **Tablo III** ve **Ek IX**).

Yukarıda da işaret edildiği gibi tezkire metnlerinin eyâlet ve İstanbul ruznamçelerindeki suretleri birbirleri ile neredeyse aynı olup arada yalnızca anlamı

43 DFE.RZ.d., nr. 4, s. 402/2.

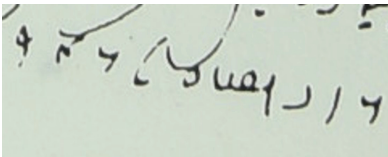
44 Universitätsbibliothek Leipzig, Die orientalischen Handschriften, nr. 1033, vr. 54^a/5.

45 DFE.RZ.d., nr. 270, s. 254/1.

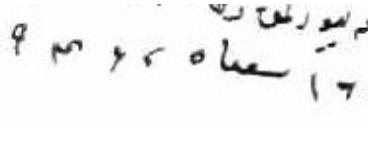
değiştirmeyen bazı ifade farklılıkları bulunmaktadır. Mesela 1540 yılında Şam beylerbeyiliğince verilen bir tezkirenin eyâlet defterindeki suretinde geçen “karındaşı oğlu” ibaresinin yerine İstanbul’daki defterde “karındaşı oğullarından” ibaresi tercih edilmiş, “mezbûr” yerine “mezkûr” yazılmış, “hükm-i şerîf”in baş kısmına ilâvede bulunularak “Dergâh-ı Mu‘allâ’dan hükm-i şerîf” denilmiştir.⁴⁶ Bundan başka, Budin beylerbeyiliğinden verilen tezkirenin eyâlet ve merkez defterlerindeki suretleri incelendiğinde görüleceği gibi kayıtlarda bazı hesap hataları ve eksik/fazla yazılan karye isimleri de olabilmektedir.

Zikredilen ifade farklılıklarının ve tezkire metninin eksik/fazla bir şekilde defterlere geçirilmesi gibi durumların yanı sıra İstanbul’daki kâtiplerin taşradan gelen tezkirelerin suretlerini defterlere kaydederken muhtelif sebeplerle hataya düştüğü de dikkat çekmektedir. Mesela merkezdeki rużnamçenin kâtibi yukarıda bahsedilen Korcî İvaz’ın tezkire suretini yazarken Şam’daki kâtibin ilk harfini < ف > yahut < ق > okunmaya müsait bir şekilde noktasız olarak yazdığı ve muhtemelen kendisine göre daha iyi bildiği mezraa adının ilk harfini farklı bir harf gibi yazmıştır. Karaman’daki Şeyhî’nin tezkiresindeki karye ve mezraa adlarının yazımında da merkez ve taşra rużnamçeleri arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. İstanbul’daki kâtiplerin esas itibariyle noktasız olarak yazılan ve pek de iyi bilmedikleri bu yer adlarını zaman zaman hatalı olarak defterlere geçirdikleri ve bu durumun karışıklıklara sebebiyet verdiği söylenebilir.

Yine Şam defterinde yer alan ve İstanbul’daki defterden suretini bulduğumuz bir başka tezkire suretinde de bu defa tarih kısmında benzer bir durum söz konusudur. Aslında 16 Ramazan 946 (25 Ocak 1540) tarihini taşıyan bu tezkirenin (**Görsel 1**) merkez rużnamçesindeki suretinde tarih kısmının birbirine benzeyen harflerin yanılmasıyla sehven 16 Şaban 946 (27 Aralık 1539) şeklinde yazıldığı görülmektedir (**Görsel 2**). Burada Şam’dan İstanbul’a gelen bir tezkire söz konusu olduğu için İstanbul’daki rużnamçeye yazılan tezkire suretinin tarih itibariyle Şam’daki deftere yazılan suretten daha eski olması mümkün değildir ve ortada bir kâtip hatası olduğu açıktır.

Görsel 1: YB.04.d., nr. 252, vr. 11^b/3.

Görsel 2: DFE.RZ.d., nr. 4, s. 402/3.

⁴⁶ Krş. YB.04.d., nr. 252, vr. 17^a/1 ve DFE.RZ.d., nr. 4, s. 466/2.

Tablo I: Niğde’de kendisine timar tevcih edilen Şeyhî adlı sipahizadeye verilen tezkire-nin Karaman eyâlet timar ruznamçesinde ve İstanbul’daki ruznamçede kayıtlı suretlerinin mukayesesi.

Tezkire Suretinin Rükünleri	Eyâlet Timar Ruznamçasındaki Kayıt (TT.d., nr. 1273, s. 25/2)	Defterhâne-i Âmire’deki Ruznamçe Kaydı (DFE.RZ.d., nr. 2, s. 237/2)
Nahiye/Sancak Bilgisi	–	Nâhiye-i Ürgüp der-Livâ-yı Niğde
Timarın Yeni Sahibi ve Önceki Sahibi	Tîmâr-ı Şeyhî veled-i Yûsuf-şâh b. Veled an-Tahvîl-i Ahmed	Tîmâr-ı Şeyhî veled-i Yûsuf-şâh b. Veled an-Tahvîl-i Ahmed
Timar Gelirinin Kaynakları	Karye-i Yakub-Şeyhlü tâbî’-i Ürgüp, hâsıl iki baş 10.742 Karye-i Kakevek(?) tâbî’-i Uçhisar, hâsıl-ı hisse 1464 Mezra’a-i Dunç-il tâbî’-i Ürgüp, hâsıl 300 Yekûn: 12.506 Ber-vech-i iltizâm: 13.544 Hisse-i m[ezbûr]: 2640	Karye-i Yakub-Şeyhlü tâbî’-i Ürgüp, hâsıl iki baş 10.742 Karye-i Kakevek(?) tâbî’-i Uçhisar, hâsıl-ı hisse 1464 Mezra’a-i Tunç-il tâbî’-i Ürgüp, hâsıl 300 Yekûn: 12.506 Ber-vech-i iltizâm: 13.544 Hisse-i m[ezbûr]: 2640
Tezkire Metni	Mezkûr Ahmed fevt olup tîmârı mahlûl olmağın livâ-yı Larend’de 3290 akçalık tîmâr tasarruf iderken fevt olan Yûsuf nâm sipâhînün oğlu Şeyhî’ye alaybeği arzı mücebince tevcih olundu.	Mezkûr Ahmed fevt olup tîmârı mahlûl olmağın bundan akdem livâ-yı Larend’de 3290 akçalık tîmâr tasarruf iderken vefât iden Veled oğlu Yûsuf-şâh nâm sipâhînün oğlu idüğü Larend alaybeği ma’rûf(?) bendeleri arzı mücebince sâbit olan Şeyhî bendeleri mahall-i himmet olmağın berât için tezkire ile arz olundu.
Tarih	Tahrîren fî Selh-i Rebiülevvel sene 943	Tahrîren fî Selh-i Rebiülevvel sene 943

Tablo II: Hama'da kendisine 3000 akçelik timar tevcih edilen Korcî İvaz'a verilen tezki-
renin Şam eyâlet timar ruznamçesinde ve İstanbul'daki ruznamçede kayıtlı suretlerinin
mukayesesi.

Tezkire Suretinin Rükünleri	Eyâlet Timar Ruznamçasındaki Kayıt (YB.04.d., nr. 252, vr. 11 ^b /2)	Defterhâne-i Âmire'deki Ruznamçe Kaydı (DFE.RZ.d., nr. 4, s. 402/2)
Nahiye/Sancak Bilgisi	Nâhiye-i Bârîn der-livâ-yı Hama	Nâhiye-i Bârîn der-livâ-yı Hama
Timarın Yeni Sahibi ve Önceki Sahibi	Timâr-ı Korcî İvaz an-Tahvîl-i [Ali] b. Hamza	Timâr-ı İvaz an-Tahvîl-i Ali b. Hamza
Timar Gelirinin Kaynakları	Mezra'a-i Ferdâne tâbî'-i m. Hâsıl ma'a-gayrihî 5000 ber-vech-i iltizâm. Hisse el-mezbûr 2500, ber-vech-i iltizâm 3000.	Mezra'a-i Ferdâne der-yed-i ahâlî-i Karye-i [...] tâbî'-i m. 4000. Mezra'a-i [...] bellût der-yed-i ahâlî-i [...] tâbî'-i m. 1000. Yekûn: 5000. Hisse-i Ali el-mezbûr: 2500. Ber-vech-i bedel: 3000.
Tezkire Metni	Mezkûr ihtiyârî ile ferâgat itti diyü sancağı beği i'lâm itmeğin hâliyâ vilâyet-i Şâm'da üç bin akçalık tîmâr olmağıçün der-i devletten hükm-i şerîf irâd iden Korcî İvaz tâlib olmağın ber-vech-i iltizâm üç bin akçalığa kayd olunup tevcih olundu, Sûdde-i Sa'âdet'e tezkire virildi.	Mezkûr Ali için ihtiyârîyle ferâgat itti diyü sancağı beği i'lâm idüp mahlûl olmağın mukaddemâ vilâyet-i Azerbaycan'da 15.000 akçalık tîmâr tasarruf idüp hâliyâ vilâyet-i Şâm'da üç bin akçalık tîmâr olmağıçün Dergâh-ı Mu'allâdan hükm-i şerîf irâd iden mezbûr İvaz emr olunan tîmâra bedel kabûl idüp tâlib olmağın ber-vech-i bedel üç bin akçalığa kayd olunup mezbûra tevcih olunup arz olundu.
Tarih	Fî 12 Cemâziyelâhîr sene 946.	Fî 12 Cemâziyelâhîr sene 946.
Muamele Kaydı	—	<i>Hüküm virilmiştir.</i>

Tablo III: Kopan sancağında kendisine timar tevcih edilen Keyvân'a verilen tezkire-nin Budin eyâlet timar ruzmançesinde ve İstanbul'daki ruzmançede kayıtlı suretlerinin mukayesesi.

Tezkire Suretinin Rükünleri	Eyâlet Timar Ruznamçasındaki Kayıt (Universitätsbibliothek Leipzig, Die orientalischen Handschriften, nr. 1033, vr. 54 ^a /5).	Defterhâne-i Âmir'e'deki Ruznamçe Kaydı (DFE.RZ.d., nr. 270, 254/1).
Nahiye/Sancak Bilgisi	Nâhiye-i Karata der-Livâ-yı Kopan	Nâhiye-i Karata der-Livâ-yı Kopan
Timarın Yeni Sahibi ve Önceki Sahibi	Tîmâr-ı Keyvân b. Abdullah an-Tahvîl-i Divâne Hasan el-müteveffâ	Tîmâr-ı Keyvân b. Abdullah an-Tahvîl-i Divâne Hasan el-müteveffâ
Timar Gelirinin Kaynakları	Karye-i نوش tâbi'-i mezbûr 1500 Karye-i Hidvig [Hidvæg] tâbi'-i Marçil [Marcali] 1500 Karye-i اورده tâbi'-i mezbûr 2500 Karye-i نلس tâbi'-i Marçil 2500 Mezra'a-i نرہ شور tâbi'-i Salavar 1100 Karye-i عن اود tâbi'-i Dombo 1000 Varoş-ı Lak tâbi'-i Lak 600 Karye-i کش نور بکی ma'a-Çiftlik-i رادلعره 1800 Yekûn 10.000. Hisse 7000. Tekmil 12.000	Karye-i نوش tâbi'-i mezbûr 1500 Karye-i Hidvig tâbi'-i Marçil 1500 Karye-i اورده tâbi'-i mezbûr 2500 Karye-i نلس tâbi'-i Marçil 2500 Mezra'a-i نرہ شور tâbi'-i Salavar 1100 Karye-i عن اود tâbi'-i Dombo 1000 Varoş-ı Lak tâbi'-i Lak 600 Karye-i کش نور بکی ma'a-Çiftlik-i رادلعره 1800 Karye-i ناکر tâbi'-i Kopan 100 Yekûn 10.000. Hisse 7000. Tekmil 12.000
Tezkire Metni	Mezkûr fevt olup tîmârı mahlûl olmağın yine livâ-yı mezbûrda ber-vech-i tekmi 12.000 akça tîmârdan ma'zûl olan Abdullah oğlu Keyvân'a sene 1012 Ramazân'ınun yigirmi altıncı gününden tahvil mektûbıyla tevcih olunup lâkin merkûm târih-i mezbûrda giriftâr olup ba'dehû zindânda fevt olmağın giriftâr ve vefâtından zikr olunan 7.000 akça tîmâr Hasan-ı Divâne tahvilinden Abdullah oğlu işbu Keyvân'un bidâyetde 5.000 akça noksânıyla ber-vech-i tekmi 12.000 akçalık üzere tevcih olunup berât-ı âli-şân içün tezkire virildi.	Mezkûr küffâr-ı hâksârda giriftâr iken fevt olup tîmârı mahlûl olmağın yine livâ-yı mezbûrda ber-vech-i tekmi 12.000 akça tîmârdan ma'zûl olan Abdullah oğlu işbu Keyvân zikr olunan 7000 akça giriftâr iken fevt olan Divâne Hasan tahvilinden bulunup 5000 akça noksânıyla ber-vech-i tekmi 12.000 akçalık üzere livâ-yı mezbûre sancağı beği arzı mücebince tevcih olunup berât-ı hümâyûn içün tezkire virildi.
Tarih	Fî 4 Zilhicce sene isnâ-aşera ve elf [4 Mayıs 1604].	Fî 4 Zilhicce sene isnâ-aşera ve elf [4 Mayıs 1604].
Muamele Kaydı	—	Hükûm-i şerif virilmiştir.

Eyâlet Timar Ruznamçe Defterlerinin Hususiyetleri

Eyâlet timar ruznamçe defterleri gerek yazı hususiyetleri bakımından ve gerek şekli bakımından merkezdeki ruznamçelere hayli benzemekte olup şayet baş taraflarında defteri tanıtıcı bir yazı da bulunmuyor ise muhtevaları dikkatlice tetkik edilmediği takdirde bunların eyâletlerde tutulduğunu ilk bakışta tesbit etmek güçtür. Mevcut eyâlet ve merkez defterlerinin gösterdiği kadarıyla en geç XVI. yüzyıl başlarında ortak bir standartın tutturulmuş olduğu söylenebilir. Bunda, eyâletlerdeki timar defterdarlarının umumiyetle İstanbul'da yetişmiş kâtiplerden tayin edilmesinin bir tesirinin olması mümkündür.⁴⁷

Genel bir kaide olarak, XVI. yüzyılda beylerbeyilerin Rumeli, Budin, Diyarbekir ve Şam eyâletlerinde 5999 akçeye kadar, Anadolu'da 4999 akçeye kadar, Karaman ve Rum'da ise 2999 akçeye kadar kendi beratları ile timar tevcih edebildiği bilinmektedir.⁴⁸ Elimizdeki Karaman ruznamçelerinde bu uygulama ile tamamiyle uyumlu olarak azami had olan 2999 akçe ve altındaki timarların “*virildi*” ve “*tevcih olundu*” gibi ifadeler kullanılarak doğrudan beylerbeyi beratıyla verildiğini gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır.⁴⁹ Bu miktarın üstündeki timarlar için eyâlet ruznamçe defterlerine kaydedilen tezkire suretlerinde ise tezkirenin kabul edilmesi için İstanbul'a gönderildiğine dair “...*Südde-i Sa'âdet'e berât-ı şerîf sadaka buyurulmak ricâsına tezkire virildi.*” gibi ifadelerin kullanıldığı dikkat çekmektedir.⁵⁰ Gelir miktarı daha az olan ancak yine de İstanbul'un tasvibiyle tevcih edilebilen timarların durumunun farklı olduğu, bunun ilgili timarın statüsü ile alakalı olduğu yahut yukarıda incelenen ve 2640 akçelik timar tasarruf edecek olan sipahizade Şeyhî örneğinde olduğu gibi kendilerine ilk defa timar tevcih edilecek

47 Bu meyanda, devrinin tanınmış entelektüel-bürokratlarından olan Gelibolulu Mustafa Âli Efendi'nin (ö. 1600) de bir dönem Haleb beylerbeyiliğinde timar defterdarı olduğu hatırlanabilir. Mustafa Âli 1578-1583 yılları arasında yaklaşık beş yıl boyunca Haleb'de timar defterdarı olarak vazife yaptı. Âli her zamanki memnuniyetsizliğiyle timar defterdarlığı vazifesini “değersiz bir görev” olarak görmüş ve uzun yıllar boyunca taşrada “aşağılık bir timar defterdarı” olarak kalmaktan duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Timar defterdarlarının genellikle daha kısa sürelerle görev yapıp başka mansıblara terfi ettiklerini de ifade etmiştir. Bkz. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, s. 93, 95, 112.

48 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, c. III (İstanbul: Fey Vakfı Yay., 1991), s. 139.

49 Karaman eyâlet timar ruznamçelerinde tam 2999 akçelik timarların tevcihatı ile alakalı kayıtlardan bazıları için bkz. TT.d., nr. 1270, s. 1, 3, 5, 34, 45, 46, 54; TT.d., nr. 1273, s. 2/2, 3/3, 5/1, 6/1 ve muhtelif yerler.

50 YB.04.d., nr. 252, vr. 13^a/1.

kimseler için de bu yolun izlendiği söylenebilir. Ayrıca, her zaman olmamakla beraber tezkirelerin merkez tarafından kabul edilmediğine “*tezkiresi Âsitâne-i Sa’âdet’e berât-ı hümayûn için vardukda müyesser olmayup...*” ve “*tezkiresi makbûl olmayup...*” ifadeleri ile işaret edildiği de görülmektedir.⁵¹

Eyâlet ruznamçelerinin muhtevalarında “mahallî” denebilecek bazı unsurlar da göze çarpmaktadır. Mesela merkezde tutulan ruznamçelerde genellikle yazılı evrakın sened ittihaz edilmesine mukabil, eyâlet ruznamçelerinde – bilhassa timar taliplerinin sipahizade olduklarının tescillenmesi gibi hususlarda – “a’yân-ı vilâyet” ve “ehl-i vukûf” olarak anılan kimselerin yahut sancaklardaki erbâb-ı timardan kıdemli olanların sözlü olarak yaptıkları şahitliklerle ilgili kayıtlara sık sık rastlanmaktadır:

- “...Abdülcelîl nâm sipâhînün oğlu idüğü a’yân-ı vilâyetten ba’zı kimesneler şehâdet itmeğün...”⁵²
- “...nâm kimesneler sipâhîzâde olduğına şehâdet ittiler...”⁵³
- “...ehl-i vukûf şehâdetiyle tevcîh olundu.”⁵⁴
- “...merhûm Bayezid zamânında fevt olan Ermeni-oğlu Ahmed nâm sipâhînün oğlu idüğü Konya alaybeği Mahmud arzı mücebince ve bu on nefer kimesneler şehâdetleriyle...”

(Kaydın altına, şahitlik eden Aksaray, Niğde ve Larende’deki on sipahinin adı ve timar gelirleri yazılmıştır).⁵⁵

⁵¹ TT.d., nr. 1273, s. 5/4, 13/3. Bu kayıtlar tezkire metinleri içerisinde yer almakta olup eyâlet ruznamçesine sureti geçirilen fakat İstanbul’da kabul edilmeyen tezkireler hakkında ilgili suretlerin üzerine şerh düşülerek kabul edilmediklerini belirtme gibi bir uygulamanın bulunmadığı anlaşılmaktadır.

⁵² TT.d., nr. 1273, s. 45/2.

⁵³ TT.d., nr. 1273, s. 23/2.

⁵⁴ TT.d., nr. 1270, s. 48. Ayrıca bkz. TT.d., nr. 1270, s. 47/3, 52 vd., 78/2, 84/4. İncelediğimiz defterlerdeki kayıtlarla yakından ilgili olarak Osmanlılarca ilhak edilen Dulkadiroğlu Beyliği’nin eski sipahilerine yapılan timar tevcihatı ve bunda “ehl-i vukuf”un oynadığı rol hakkında nisbeten geç tarihli merkez ruznamçe suretleri üzerinden yapılan şu çalışmaya bkz. Abdurrahman Sağırılı, “Kalender Çelebi İsyanına Katılan Timar Mağduru Eski Dulkadirli Sipahilerine Timarlarının İadesi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu, 6-8 Mayıs 2004*, c. II (İstanbul: Kahramanmaraş Belediyesi, 2005), s. 550-553.

⁵⁵ TT.d., nr. 1273, s. 33/1. Bir kimsenin sipahizade olduğuna dair on sipahinin şahitlik etmesi hakkında 1536’da bir ferman çıkarılmıştı. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “Kanûnî Sultan

Ayrıca timar sahiplerinin beratlarını ne şekilde kaybettikleri ile alakalı olarak kayıtlarda zaman zaman mahallî detaylara girildiği de dikkat çekmektedir. Mesela Aksaray'da timar tasarruf eden bir kimsenin kaybolan beratı hakkında “*Dokuzgeçür'ten geçer iken berâtı zâyî' oldu-...*” şeklinde ayrıntı verilerek beratın tam olarak nerede kaybolduğunun belirtildiği dahi görülmektedir.⁵⁶ Bundan başka, defterlerde hakkındaki şikâyetler üzerine takibata uğrayıp tâbî olduğu beylerbeyinin hükmüne itaat etmeyip kadının kendisini mahkemeye celbine de icabet etmeyen,⁵⁷ timar toprağını terk eden,⁵⁸ çeşitli suçlar işleyen⁵⁹ ve kendilerinden “*Kızılbaşdur*” şeklinde bahsedilen⁶⁰ kimseler ile alakalı kayıtlar da bulunmaktadır.

Sonuç olarak klasik dönem Osmanlı taşra bürokrasisinin kaynaklarından birisinin de şimdiye kadar Osmanlı Arşivi'nde mücessem bir örneği tesbit edilemediği için üzerinde pek durulmamış olan eyâlet timar ruznamçe defterleri olduğu görülmüştür. Bu defterler bir yandan beylerbeyilerin kendi beratları ile tevcih ettikleri tezkiresiz timarların kayıtlarını ihtiva etmeleriyle onların merkez dışı tasarruflarını gösterdikleri gibi İstanbul'a gönderilerek Dîvân-ı Hümâyûn'a arz edilen tezkirelerin suretlerini muhtevi olmalarıyla taşra-merkez arasında yürütülen bürokratik muamelât hakkında da araştırmacılara önemli bilgiler sağlamaktadır. Çalışmamızda XVI. yüzyılın ilk yarısına ve XVII. yüzyılın başlarına ait eyâlet ruznamçelerinde kayıtlı olan tezkirelerden bazıları ile bunların İstanbul'da mahfuz bulunan timar ruznamçelerindeki suretleri eşleştirilip birbirleri ile mukayese edilerek defter tutma usulü ve bu bağlamda İstanbul'daki ve beylerbeyilik merkezlerindeki timar tevcih muameleleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Timar tezkirelerinin merkez ve eyâlet defterlerindeki suretleri arasında küçük farklılıkların bulunduğu tesbit edilmiş ve İstanbul'daki kâtiplerin tezkirelerin suretlerini defterlere kaydederken bilhassa noktasız yazılan yer adları ve tarihler hususunda zaman zaman hataya düştükleri de dikkat çekmiştir. Eyâlet timar ruznamçelerinin tutuldukları eyâletlerdeki timar düzeni, sipahiler, sipahizadeler ve sair timar erbabı hakkında bilgi vermelerinden başka o eyâletlerin mahallî ölçekteki içtimâî

Süleyman'ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 22 (1967), s. 44.

56 TT.d., nr. 1273, s. 33/1.

57 “...teftîş emr olundukda beğlerbeği hükmine ve şer'-i şerife itâ'at itmeyüp gaybet idüp şer'e gelmedüğin kâdisi arz idüp timârı alınmağın...” (TT.d., nr. 1273, s. 28/2).

58 TT.d., nr. 1270, s. 45/2.

59 TT.d., nr. 1270, s. 177/1, 169/1; TT.d., nr. 1273, s. 7/1, 9/1, 42/2, 61/5, 63/3.

60 TT.d., nr. 1273, s. 46/2.

ve iktisadî durumuna dair bilgiler ihtiva ettikleri de anlaşılmıştır. Bu çalışmada tanıtılıp hususiyetleri üzerinde durulan eyâlet timar ruznamçelerinin ileride başka numunelerinin tesbit edilmesi de mümkündür. Arşivlerde bulunan bu tür defterlerin merkez bürokrasisi tarafından tanzim edilen defterlerden tefrik edilerek üzerlerinde etraflıca incelemeler yapılmasının taşra bürokrasisi hakkında bilinenleri tevsi edeceğine şüphe yoktur.

Osmanlı Taşra Bürokrasisinin Kaynaklarından Eyâlet Timar Ruznamçe Defterleri

Öz ■ Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde timar tevcih muameleleri ile ilgili olarak İstanbul'da Defterhâne-i Âmire tarafından tanzim edilen timar ruznamçe defterlerinin eyâlet merkezlerindeki timar defterdarlıklarınca tutulan muadilleri de bulunmakta olup bunlar "eyâlet timar ruznamçe defterleri" olarak isimlendirilebilir. Bu defterlerde beylerbeyilerin kendi beratları ile tevcih ettikleri tezkiresiz timarların kayıtlarının yanı sıra İstanbul'a gönderilerek Dîvân-ı Hümâyûn'a arz edilen tezkirelerin suretleri de bulunmaktadır. Bu sebeple bu defterler taşra ve merkez arasında yürütülen bürokratik muamelât hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu defterler üzerinde şimdiye kadar detaylı bir inceleme yapılmamıştır. Bu yazıda XVI. ve XVII. yüzyıla ait eyâlet ruznamçelerinde kayıtlı olan tezkirelerden bazıları ile bunların İstanbul'da bulunan timar ruznamçelerindeki suretleri eşleştirilip birbirleri ile mukayese edilerek defter tutma usulü ve bu bağlamda İstanbul'daki ve beylerbeyilik merkezlerindeki timar tevcih muameleleri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu tür defterlerden tesbit edilebilenler de tanıtılmıştır.

Anahtar kelimeler: Eyâlet Timar Ruznamçe Defterleri, Timar Tevcihi, Beylerbeyi Dîvânı, Timar Defterdarlıkları, Taşra Bürokrasisi.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

a. Bayerische Staatsbibliothek München

Cod.turc., nr. 138.

b. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri, Süleyman I (AE.SSÜL.I.), nr. 5/310/1

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), nr. 7, 17893.

Mühimme Defterleri (A.DNVS.MHM.d.), nr. 67.

Tahrir Defterleri (TT.d.), nr. 124, 1270, 1273.

Timar-Zeamet Ruznamçe Defterleri (DFE.RZ.d), nr. 1, 2, 4, 270.

Yabancı Arşivler, Bulgaristan Defterleri (YB.04.d.), nr. 252.

c. Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden

Mscr. Dresd. Eb. nr. 353.

d. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı

Muallim Cevdet Evrakı (MC.EVR.), nr. 40/7.

e. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Evrak Kısmı (TSMA.E.), nr. 699/3.

f. Universitätsbibliothek Leipzig

Die orientalischen Handschriften, nr. 1033.

Yayınlanmış Kaynaklar

6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) *Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, c. I-II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) *Özet-Transkripsiyon-İndeks*, c. I-III, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1999.

9 Numaralı Mühimme Defteri (977-78 / 1569-1570) *Özet ve Transkripsiyon*, Yüksek Lisans Tezi, haz. Orhan Paşazade, Marmara Üniversitesi, 2006.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 1570-1572) *Özet-Transkripsiyon ve İndeks*, c. II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1996.

48 Numaralı Mühimme Defteri'nin (H. 990-991 / M. 1582-1583) *Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (s. 254-380), Yüksek Lisans Tezi, haz. Sümeyra Tatar, Erciyes Üniversitesi, 2019.

91 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1056 / M. 1646-47) *Özet – Çeviriyazı – Tıpkıbasım*, İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 2015.

Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, haz. Halil İnalıcık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1954.

Kayseri Sancağı Timarları (Hicrî 997-998 / Milâdî 1589-1590), haz. Seyit Ali Kahraman, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 2009.

Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, c. III, haz. Ahmed Akgündüz, İstanbul: Fey Vakfı Yay. 1991.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi – Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sistemi'nin Hukukî ve Mâlî Müeyyede ve Mükellefiyetleri, haz. Midhat Sertoğlu, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları 1992

Kitap, Makale ve Tezler

- Afyoncu, Erhan: “Rûznâmçe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXV (2008), s. 276-278.
- Aköz, Alaaddin – İbrahim Solak: “Dulkadirli Eyâletine Ait Bir Kânûnnâme (1533-1546)”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (2004), s. 9-29.
- Altınöz, İsmail: “Yeni Bir Osmanlı Beylerbeyliği’nin Oluşumu: Dulkadir Beylerbeyliği Örneği”, *Yeni Türkiye*, 45 (2002), s. 102-113.
- Aydın, Bilgin: “XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 24 (2004), s. 29-35.
- Aydın, Bilgin, Rifat Günelan: *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2008.
-: “Ruus Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 38 (2011), s. 27-160.
- Ayhan, Yasemin: *Yavuz Sultan Selim’e Sunulan Arz ve Arzuahaller*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2023.
- Demir, Aydoğan: “Bir Mühimme Kaydına Göre Rum Çavuşları Kethüdası Hacı Ali’nin Yolsuzlukları”, *Tarih ve Toplum*, 72 (1989), s. 47-51.
- Dündar, Recep: *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1998.
- Emecen, Feridun M.: *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamani*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.
-: “Taşra Bürokrasisinin Kaynakları: Şehzade Divanı Defterleri”, *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri: Bildiriler, 6-7 Haziran 1996*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi 1997, s. 91-100.
- Erdim, Fatma: “The Practice of Kazâyâ in the Ottoman Provincial Bureaucracy: A Kazıyye Register from the Reign of Mehmed II”, *Archivum Ottomanicum*, 39 (2022), 259-281.
- Fekete, Lajos: *Die Siyâqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung – Beitrag zur türkischen Paläographie mit 104 Tafeln*, c. I-II, Budapest: Akadémiai Kiadó 1955.
- Fleischer, Cornell: *Tarihçi Mustafa Âli – Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, trc. Ayla Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1996.
- Flügel, Gustav: *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, c. II, Wien: Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei 1865.
- Gökbilgin, M. Tayyib: “Kanûnî Sultan Süleyman’ın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *İÜEF Tarih Dergisi*, 22 (1967), s. 35-48.
- Göyünç, Nejat: “Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 10 (1990), s. 1-37.

-: “Timar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Belleten*, 227 (1996), s. 127-138.
- Howard, Douglas: “The BBA *Ruznamçe Tasnifi*: A New Resource for the Study of the Ottoman *Timar* System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, X/1 (1986), s. 11-19.
- İnalçık, Halil: “Eyalet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XI, 1995, s. 548-550.
-: “Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1 (1980), s. 1-14.
- İpşirli, Mehmet: “Beylerbeyi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1992, s. 69-74.
- Fodor, Pál: *Kızıl Elma*, trc. Özgür Kolçak, İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2020.
- Ménage, Victor L.: “Beglerbegi”, *El²*, I, 1986, s. 115-1160.
- Mete, Zekai: “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 19 (1999), s. 181-221.
- Röhrborn, Klaus: *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*, Berlin – New York: Walter de Gruyter 1973.
- Sağırılı, Abdurrahman: “Kalender Çelebi İsyanına Katılan Timar Mağduru Eski Dulkadirli Sipahilerine Timarlarının İadesi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, 6-8 Mayıs 2004, c. II, İstanbul: Kahramanmaraş Belediyesi 2005, s. 547-553.
- Şahin, İlhan: “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Taşra Teşkilatının Özellikleri”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, ed. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Ensar Neşriyat 1999, s. 123-130.
- Uysal, Abdulhadi: *Erken Dönem Osmanlı Timar Bürokrasisi ve Ruznamçe Defterleri (1481-1531)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2024.
- Woodhead, Christine: “Rûznâmedjî”, *El²*, VIII, 1995, s. 652.

Ek I: Türkiye’deki Arşiv ve Kütüphanelerde Bulunan Bazı Eyâlet Timar Ruznamçeleri

Aşağıda tesbit edilebilen bazı eyâlet timar ruznamçe defterlerinin tavsifi yapılmıştır. Arşivde karşılaşılan ve eyâlet timar ruznamçesi olup olmadığı hakkında belirsizlik bulunan defterler buraya dahil edilmemiştir. Yukarıda zikredildiği gibi başka defterlerin ortaya çıkması da mümkündür. Herhâlükârda Osmanlı Arşivi’nde eyâlet timar ruznamçesi olduğuna kanaat getirilen beş defter tesbit edilmiş olup bunların hepsi de XVI. yüzyılın ilk yarısına aittir. Defterlerin dördü Karaman’da ve biri de Şam eyâletinde tutulmuştur. Karaman eyâleti defterlerinden ikisinin daha evvel Şerîyye Sicilleri Arşivi arasında kayıtlı olması bunların taşrada tutulduklarının delillerinden olmalıdır. Muhtemelen bunlar yakın bir zaman önce Anadolu’daki şerîyye sicillerinin tesbit ve tasnifi çalışmaları muvacehesinde Ankara ve İstanbul’a intikal etmiş ve şerîyye sicili olmadıklarının fark edilmesi üzerine “timar kayıt defteri” adı verilerek şimdi bulundukları yer olan TT.d. (Tahrir Defterleri) fonuna kaydedilmişlerdir.

Bunlardan başka, Halle ve Leipzig (Almanya) ile Viyana’daki (Avusturya) arşiv ve kütüphanelerde de eyâlet timar ruznamçeleri bulunmaktadır. Bunlar daha ziyade Budin eyâletinde tutulmuş defterler olup XVI. yüzyılın sonuna ve XVII. yüzyılın başlarına aittir. Fekete eserinde bunlardan birkaç tanesine işaret etmiş, seçtiği bazı kayıtların metnini, Almanca tercümelerini ve tıpkıbasımlarını vermiştir.⁶¹ Ayrıca katalog kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Viyana’da Fekete’nin eserinde kullanmadığı en az on adet eyâlet ruznamçesi daha mevcuttur.⁶² Aşağıda yalnızca Osmanlı Arşivi’nde bulunan erken tarihli defterler tanıtılmıştır.

Karaman Eyâleti Timar Ruznamçeleri

TT.d., nr. 1270 (Eski Arşiv Numarası: MŞH.ŞSC.d., nr. 8971)

Tesbit edilebilen en eski eyâlet timar ruznamçe defteri olup 190 sayfadan müteşekkildir. Defterin ilk varlığında yazılı olan “Tetimme-i rûznâme...” ve “cüz-i sâni” (ikinci cüz) ibarelerine bakılırsa baş tarafının zayı olduğu anlaşılmaktadır. Aralarda

61 Fekete’nin Leipzig’deki Budin eyâlet timar ruznamçesinden örnek olmak üzere seçtiği bazı kayıtların metni ve bunların Almanca tercümeleri için bkz. *Die Siyâqat-Schrift*, c. I, s. 520-531 (Bir varaklık bir tıpkıbasım c. II, Tafel LVII’dedir). Leipzig’deki bu defterin dijital kopyasına www.qalamos.net adlı internet sitesi üzerinden ulaşılabilir. Viyana’da bulunan bir ruznamçeden İstolni Beligrad sancağına ait seçtiği bazı kayıtların metni ve Almanca tercümeleri için bkz. s. 442-473 (Dört varaklık tıpkıbasım c. II, Tafel XLVIII - L arasındadır).

62 Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften*, s. 467-472.

atlamalar bulunmakla beraber 930-936 (1524-1530) yıllarına ait timar tevcih kayıtlarını ihtiva etmektedir.⁶³ Defter, esas itibariyle Karaman eyâletine tâbi sancaklardaki timar tevcih kayıtlarını muhtevi olmakla birlikte 1522'de Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak edilip önce Rum ve sonra da Karaman eyâletine bağlanan⁶⁴ Dulkadiroğulları topraklarındaki sipahilere verilen timarlara ait çok sayıda kaydı da içermektedir.⁶⁵ Ancak bu kısımlardan bazıları defterin ciltlenmesi sırasında araya giren ve ruznamçeden ziyade bir icmal defterini andıran sayfalardır (mesela bkz. s. 13-32). Bu kısımdaki timarlardan bazılarının Muslihuddin Efendi tarafından tevzi edildiği kayıtlıdır.⁶⁶ Bu zât, zikredilen bölgeyi tahrir ederken vergilerin arttırılmasına itiraz eden Türkmen ileri gelenlerine sakallarını kestirmek gibi tahkir edici cezalar veren ve bu sebeple çıkan ayaklanmada katledilen Kadı Muslihuddin Efendi (ö. 1526) olmalıdır.⁶⁷ Bu kayıtlarda geçmişte Dulkadiroğulları Beyliği döneminde Alâüddeve Bey (ö. 1515) ve Şehsuvaroğlu Ali Bey'den (ö. 1522) aldıkları beratlar ile timar tasarruf eden eski Dulkadiroğlu sipahilerinden,⁶⁸ Dulkadiroğulları ümerasının adamlarından⁶⁹ ve o yöredeki "kadîmî" boy beylerinden⁷⁰ bahsedildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca bu yıllarda bu bölgede Osmanlı idaresine karşı çıkan Kalender Şah İsyanı (1526) gibi ayaklanmaların bastırılmasında yararlılıkları görülenler ve isyanlara katılanlar hakkında da kayıtlar yer almaktadır.⁷¹ İsyanlara katıldıkları için "*Celâli*" olarak anılanlara ait kayıtlar bulunmaktadır.⁷² Defterin muhtelif sayfalarında yer alan "*Nakl olundu*" şeklindeki muamele kayıtları ise ilgili tevcih kayıtlarının icmal defterlere işlenmesi ile ilgili gibi gözükmektedir. Bu defterin bir parçası da Ankara Milli Kütüphane'de bulunmaktadır.⁷³

63 Defterin arasına girmiş olan ve 924-925 (1519) tarihlerine ait tevcih kayıtlarını ihtiva eden bir sayfalık kısım (s. 97) tam olarak bir eyâlet ruznamçe defteri parçası olmayıp icmal defterleri andırmaktadır.

64 İsmail Altınöz, "Yeni Bir Osmanlı Beylerbeyliği'nin Oluşumu: Dulkadır Beylerbeyliği Örneği", *Yeni Türkiye*, 45 (2002), s. 108-109.

65 Bu defterin bilinmediği bir dönemde yapılan araştırmalarda konuyla ilgili olarak geç tarihli kayıtlara müracaat edilmek durumunda kalındığı anlaşılmaktadır. Bkz. Sağırılı, "Kalender Çelebi İsyanına Katılan".

66 T.T.d., nr. 1270, s. 14.

67 Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*, s. 149.

68 T.T.d., nr. 1270, s. 13, 18, 19, 63/3.

69 "Emir Arslan Beğ'e hizmet itmiş, Ali Beğ'den dahi berâtı var..." (T.T.d., nr. 1270, s. 18); "Mehmed veled-i Mustafa Gulâm-zâde-i Alâüddeve Beğ" (s. 110/1).

70 T.T.d., nr. 1270, s. 14, 18.

71 T.T.d., nr. 1270, s. 19, 35/3, 42/2.

72 T.T.d., nr. 1270, s. 105/2.

73 Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz B 441.

Atatürk Kitaplığı, MC.EVR., nr. 40/7

939 (1533) tarihli bir eyâlet timar ruzmançe defteri parçası olup bugüne ulaşan kısmı yalnızca Konya sancağına ait dört adet timar tevcihin kayıtlı olduğu bir varaktan ibarettir. Bu defter parçasında timarların tevcih edildiği tarihler serlevha hâlinde belirtilmemiş, her bir tevcih kaydının üzerine yazılmıştır. İlk varakta yer alan serlevhada defterin mahiyeti şu şekilde belirtilmiştir: *Defter-i rûznâmçe-i timâr-hâ-yı vilâyet ve sipâhizâdegân-ı vilâyet-i Karaman ve timâr-hâ-yı merdân-ı kılâ'-ı vilâyet-i mezbûre be-huzûr-ı mîr-i mîrân-ı vilâyet-i Karaman Hazret-i İsa Paşa ve be-kalem-i Ramazan Beğ Defterdâr an-Şevvâl sene 939 ilâ Zi...* (Bu serlevhada tarih kısmının tamamlanmadan bırakıldığı görülmektedir, bkz. vr. 1^b). Defterin zahriyesindeki diğer bir serlevhada ise kayıtların 6 Şevval – 9 Zilkade 939 tarihleri arasındaki timar tevcihatı ile alakalı olduğu belirtilmiş olup bu da zikredilen dört kaydın tarihi ile örtüşmektedir (Bkz. vr. 1^a). Ancak defterin yalnızca bir varaklık kısmının elimizde olması ve serlevhada belirtilen kale erlerine, sair timar erbabına ve Karaman beylerbeyiliğinin Konya dışındaki sancakları ile ilgili kayıtlara bu bir varakta rastlanmaması sebebiyle defterin geri kalan kısımlarının zayı olduğu yahut bir sebeple bunların kaydedilmeyerek defterin yarım bırakıldığı söylenebilir.

TT.d., nr. 245, s. 503-551.

Oldukça hacimli ve birçok defter parçasını ihtiva eden bu defterin son kısmında Karaman vilâyetine ait bir timar ruzmançesi yer almaktadır. Defter Karaman beylerbeyi Mustafa Paşa ve timar defterdarı Ramazan Bey döneminde tanzim edilmiş olup Muharrem-Şaban 940 (Ağustos 1533 – Şubat 1534) arası döneme ait timar tevcih kayıtlarını ihtiva etmektedir.

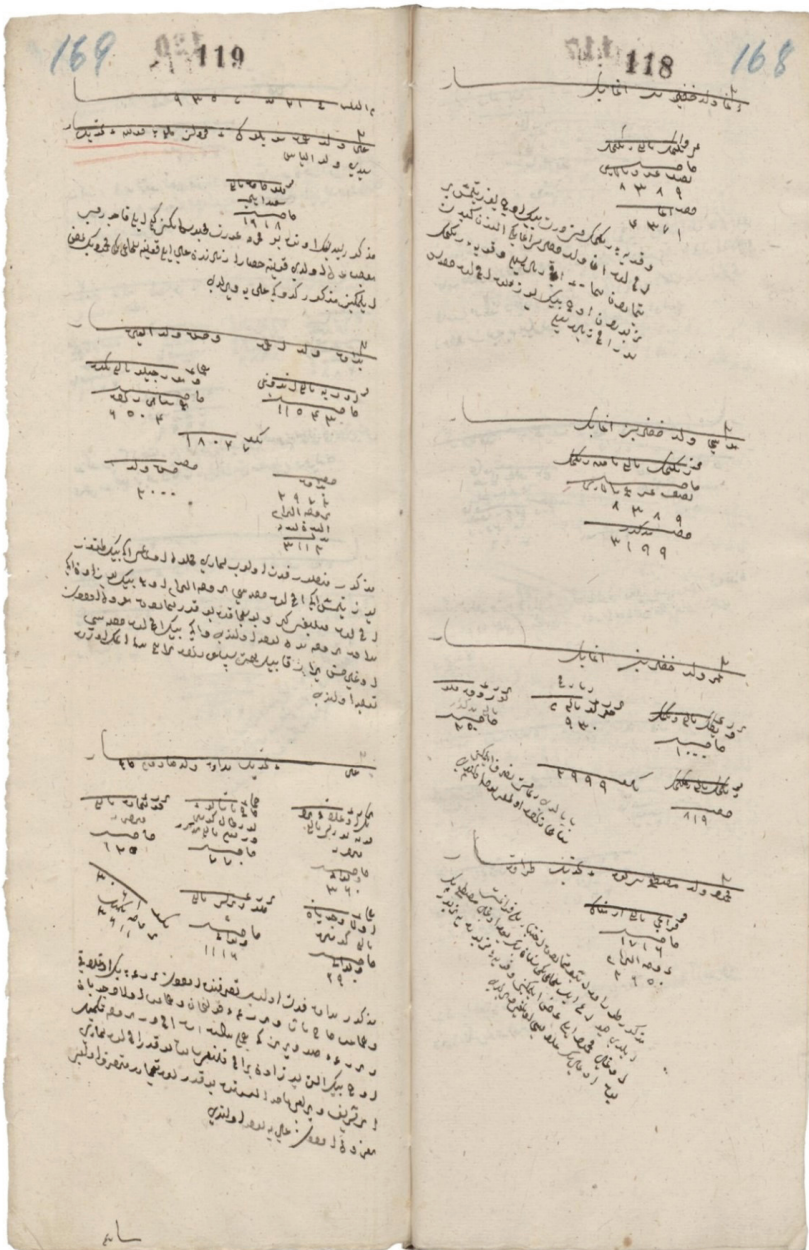
TT.d., nr. 1273 (Eski Arşiv Numarası: MŞH.ŞSC.d., nr. 8977)

943 (1536-37) ve 946 (1539) yıllarında yapılan timar tevcih kayıtlarını ve tezkire suretlerini ihtiva etmektedir. Defter 66 sayfadan ibaret olup zikredilen yılların tamamında değil, yalnızca bazı aylarında yapılan tevcihatı göstermektedir. Kayıtlarda, defterin tanziminden kısa bir süre önce tertip edilen İrakeyn Seferi'ne (1533-35) yapılan bazı atıflara rastlanabilmektedir.⁷⁴

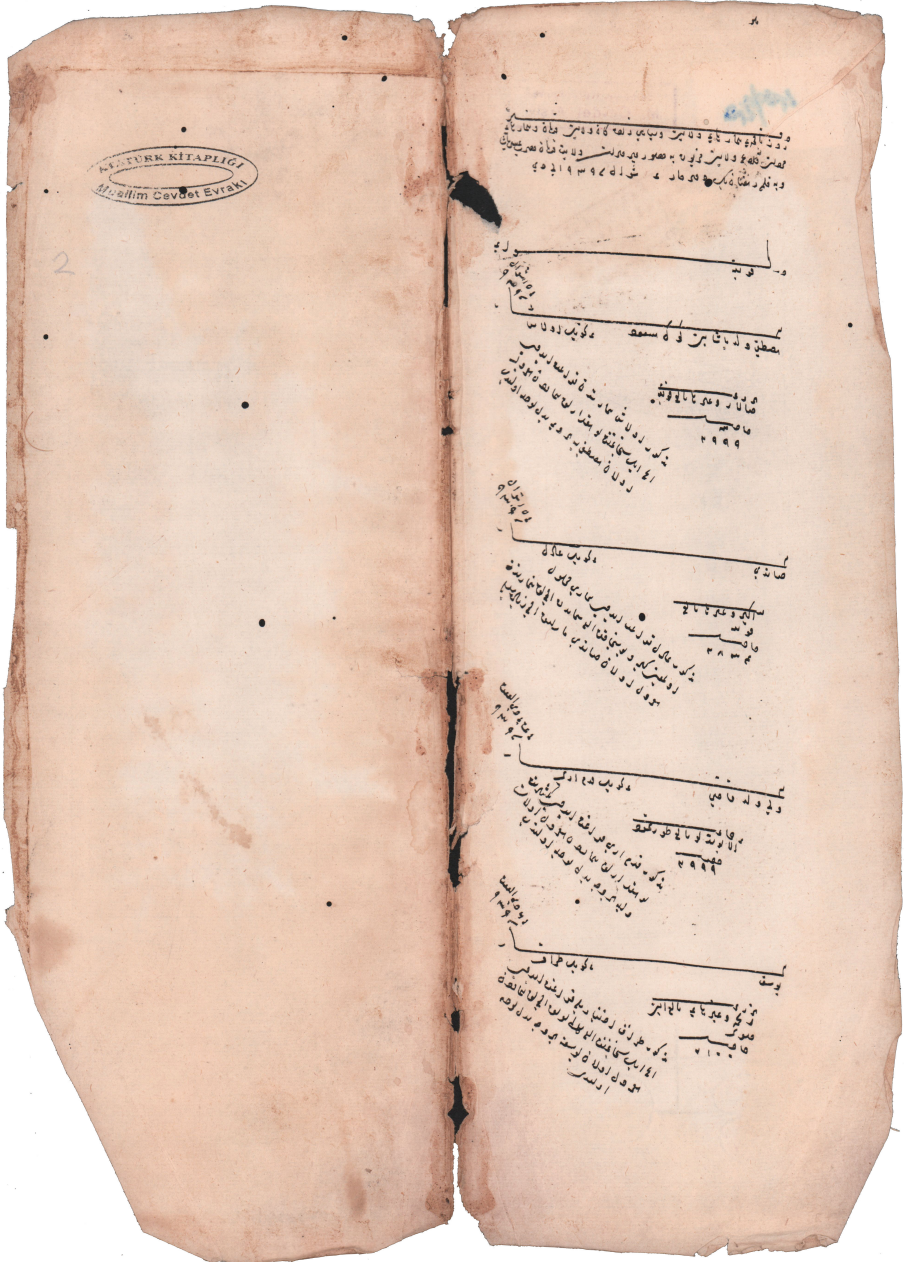
⁷⁴ “Mezbûr Kulfal sefer-i pâdişâhiye gelmeyüp ve emr-i pâdişâhiyle Bağdad’a yazılıp gitmeyüp emr-i sultânîye itâ’at itmeyüp evinde yatup...” (TT.d., nr. 1273, s. 45/4). Ulama Paşa’nın kuvvetleri ile sefere giden bir kimse hakkında bkz. s. 43/2. Ayrıca bkz. s. 18/3, 37/2.

Şam Eyâleti Timar Ruznamçesi

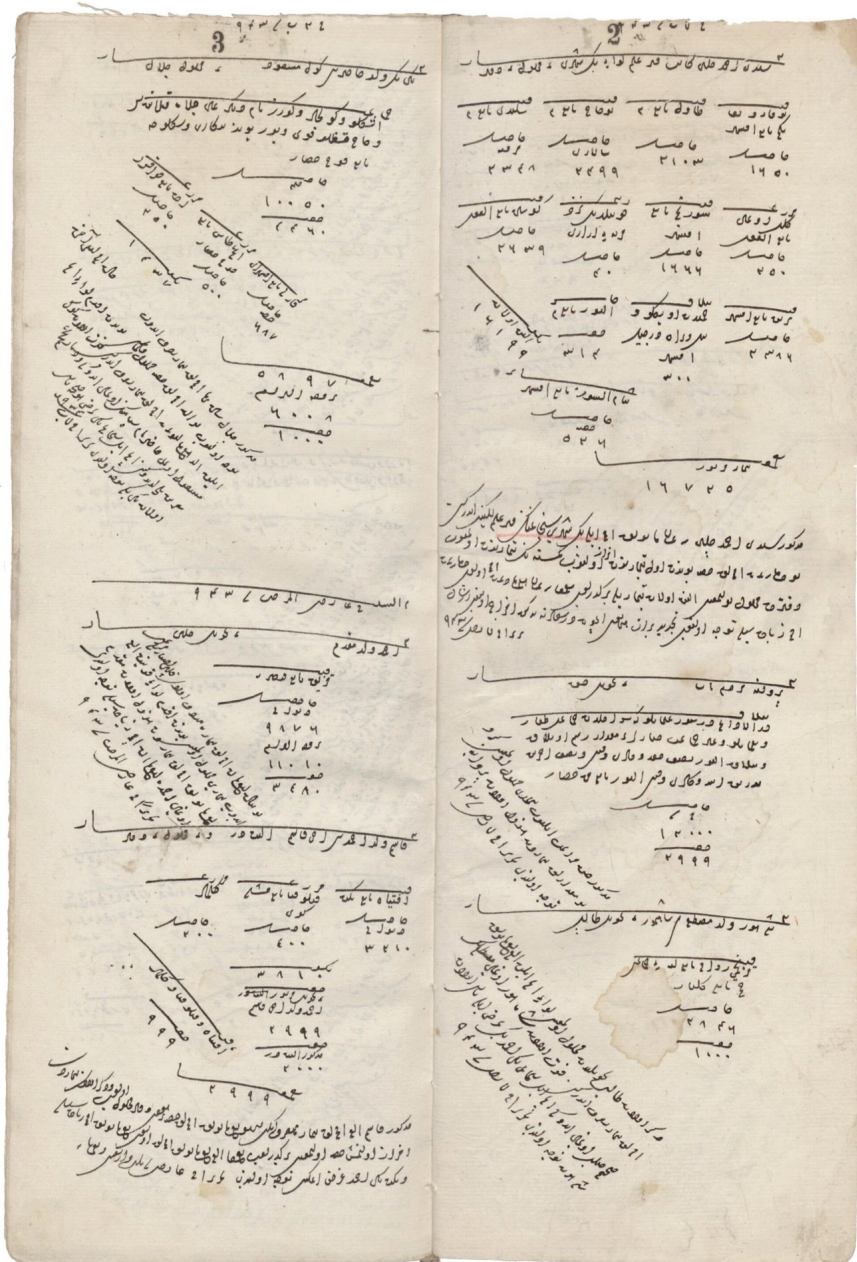
Bulgaristan'da bulunan arşiv malzemesi içerisinde yer almaktadır (Osmanlı Arşivi'ndeki kopyası için bkz. YB.04.d., nr. 252. Orijinal arşiv numarası: OAK., nr. 152/19). 18 varaktan ibarettir. Şam beylerbeyiliğine tâbi Hama, Humus, Haleb, Adana, Ekrâd, A'zâz ve Birecik sancaklarında verilen timarlar için hazırlanmış tezkire suretlerini ve tevcih kayıtlarını ihtiva etmektedir. Tezkirelerin en erken tarihli 24 Şevval 945 (15 Mart 1539) ve en geç tarihli 22 Şevval 946 (1 Mart 1540) tarihini taşımakta olup bu tarihler yaklaşık olarak mâlî yıl başlarına (Nevruz) tekabül etmektedir. Ayrıca İstanbul'dan gönderilen fermanların (timar tahvil hükümlerinin) suretleri de deftere kaydedilmiştir. Bunlar kronoloji dikate alınmaksızın karışık olarak kaydedilmiş olup en eskisi 939 (1532/33) ve en geç tarihli 949 (1542) yılına aittir. Defterin bu hâliyle – yukarıda bahsedilen ve eyâletlerde Nevruz'dan Nevruz'a yapılan timar tevcihatı ile hüküm suretlerini ihtiva eden – İstanbul'a gönderilmesi emredilen ruznamçe suretlerinden birisi olduğu düşünülebilir.

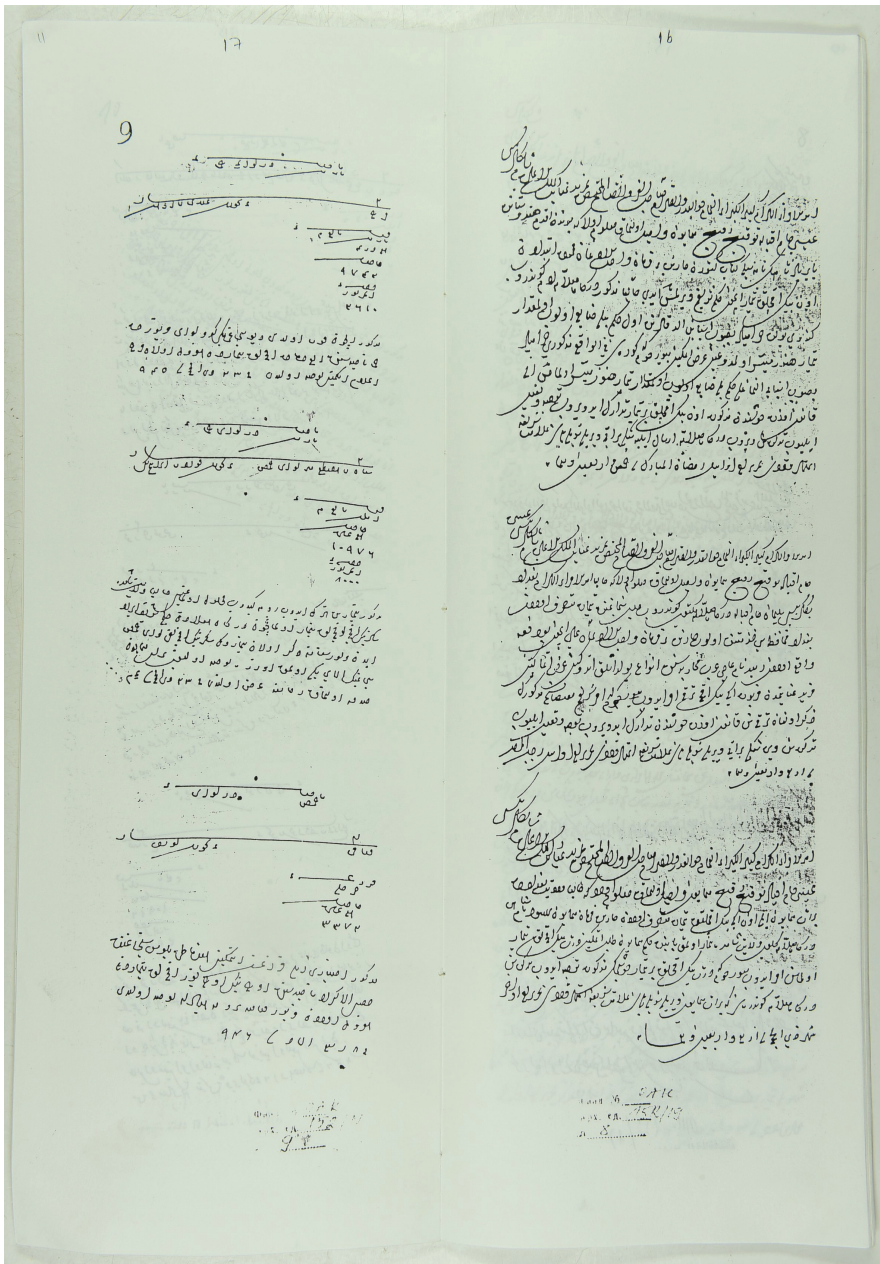
Ek II: Karaman beylerbeyliğine ait eyalet timar ruznamçe defterinden sayfalar (TT.d., nr. 1270, s. 168-169). Aralarda atlamalar bulunmakla beraber 930-936 (1524-1530) yıllarına ait kayıtları ihtiva etmektedir.

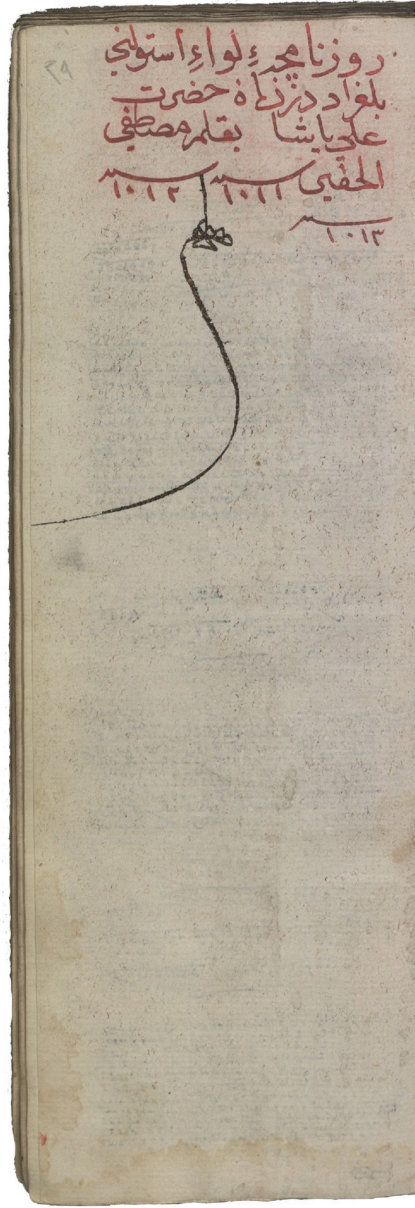
Ek III: Karaman beylerbeyliğine ait 939 (1533) tarihli bir eyâlet timar ruznamçe defteri parçası (Atatürk Kitaplığı, MC.EVR., nr. 40/7).

Ek IV: Karaman beylerbeyliğine ait olup 943 (1536-37) ve 946 (1539) yıllarında yapılan timar tevcihlerinin kayıtlarını ve tezkire suretlerini muhtevi bir eyâlet timar ruznamçe defteri (TT.d., nr. 1273, s. 2-3).

Ek V: Şam beylerbeyliğine ait olup 1532/33 ve 1543 yılları arasına tarihlenen tezkire ve tahvil hüküm suretlerini muhtevi bir eyâlet timar ruznamçe defterinden sayfalar (YB.04.d., nr. 252, vr. 8^b-9^a).

Ek VI: XVII. yüzyılın ilk yıllarında Budin beylerbeyiliğince tutulan bir tîmar ruznamçe defterinde İstolni Beligrad sancağına ayrılmış bir cüzün baş tarafı (Universitätsbibliothek Leipzig, Die orientalischen Handschriften, nr. 1033, vr. 29^a).

Ek VII: 1536'da Niğde sancağında kendisine 2640 akçelik timar tevcih edilen Şeyhî adlı bir sipahizadeye Karaman beylerbeyi tarafından verilen tezkirenin Karaman eyâlet timar ruzmançesinde (üstte) ve İstanbul'daki ruzmançede (altta) kayıtlı suretleri.

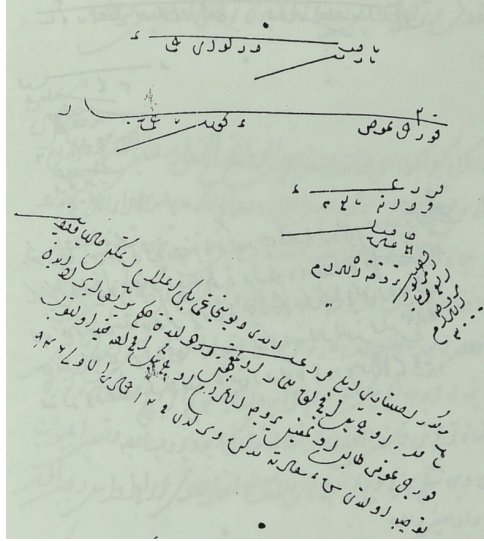
[illegible]

TT.d., nr. 1273, s. 25/2.

[illegible]

DFE.RZ.d., nr. 2, s. 237/2.

Ek VIII: 1539 yılında Hama sancağında kendisine 3000 akçelik timar tevcih edilen Korcı İvaz'a Şam beylerbeyi tarafından verilen tezkirenin Şam eyâlet timar ruzmançesinde (üstte) ve İstanbul'daki ruzmançede (altta) kayıtlı suretleri.

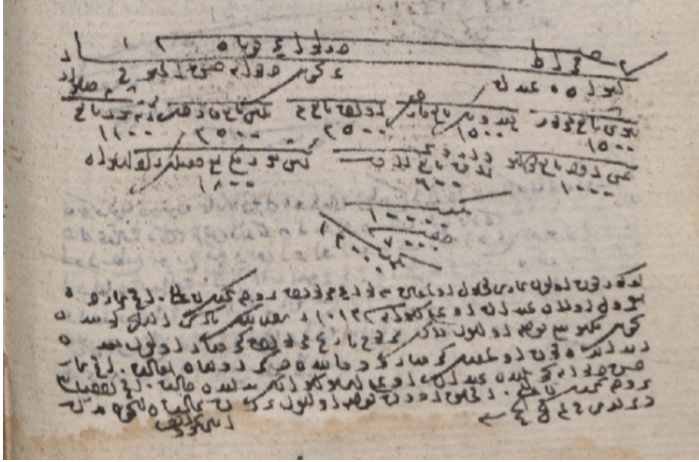

YB.04.d., nr. 252, vr. 11b/2.

DFE.RZ.d., nr. 4, s. 402/2.

Ek IX: 1604 yılında Kopan sancağında kendisine 12.000 akçelik timar tevcih edilen Keyvan'a Budin beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa tarafından verilen tezki-
renin Budin eyâlet timar ruznamçesindeki (üstte) ve İstanbul'daki ruznam-
çedeki (altta) suretleri.

Universitätsbibliothek Leipzig, Die orientalischen Handschriften, nr. 1033, vr. 54^{a/5}.

DFE.RZ.d., nr. 270, s. 254/1.